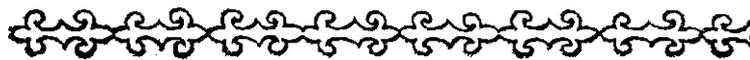

ЕҢЛІК—КЕБЕК

Төрт актылы, бес суретті трагедия

(Жаңадан түзелген түрі)

1943 жылғы нұсқа

ҚАТЫСУШЫ АДАМДАР:

Кебек	— жас батыр.
Еңлік	— сүйген қызы.
Есен	— батыр.
Нысан Абыз	— кәрі ойшыл, ақылгөй, ақын, дана.
Кенгірбай	— Қабекең (би).
Қараменде	— би.
Көбей	— ол да.
Еспембет	} — найман билері.
Жомарт	
Жапал	— қойшы бала.
Кембай	— тобықты кісісі.
Матақ	— ол да.
Жәуестай	} — тобықты жігіттері.
Қалдашбай	

БІРІНШІ АКТ

Бірінші сурет

Абыз мекені. Қоңыр, күңгірт үйде күңгірт сәуле. Ауыр мұңға батып Абыз отыр. Қолында кобызы. Жапа ғана күй толғап тоқтаған.

Абыз. «Көкей кесті», «Көкей кесті» күй не дейсің? Уа, не қыл дейсің? Тышбаған көңіл, талмаған көкей (жымшып) күшік!.. (Қобызына жағын сүйеп, ырғала толғанып.) Пак пәруәрдігәр!.. Бе-еу! (Ыңыранып, Асан қайғының күйіне үн қосып.)

Құйрығы жоқ, жалы жоқ,
Құлан қайтып күн көрер!
Аяғы жоқ, қолы жоқ,
Жылан қайтып күн көрер!

Ащы зарлы Асан сен ең, алыстан сарын қосқан Нысан мен ем...

Тұнығым ылай болды,
Уа, тұнығым ылай болды,
Құғыншым құмай болды.
Құтылар қайрап жоқ,
Сор қамар сыңай болды.

(Асанша толғап)

Алданар жоқ, арман көп,
Қәрің қайтып күн көрер!
Жарастық жоқ, жалын жоқ,
Жарым қайтып күн көрер!

Барары жоқ, байлау жоқ,
Ерім қайтып күн көрер!
Бәріңнің де нәрің жоқ,
Елім қайтып күн көрер?!

Кәрі көңіл о бір зәр. Күні еңкейіп көлеңке басқан бей-уақтай. Самал желі мұздай, көк майсаны сыздай етті. Бізғар сезген бойым бар. Панасыз ел баладай... Аспанда кара бұлт ақ бұлтпен шарпысып, телегей ойнап дауылдатып ол келеді. Соны білмей бұл бала тас ошақтың басында от шашып ойнайды, от шашып ойнайды. Қамыққан қамқор қаны... Бек буынған бағлан батыр қашы.

Қайта сарындап, қобызды күңгірлетіп кетеді. Көбей кіріп, үндемей отырады, қасында үнсіз жолдастары — ол Кембай, Матақ. Абыз сарнап отыр.

Құйрығы жоқ, жалы жоқ,
Құлан қайтып күн көрер.
Аяғы жоқ, қолы жоқ,
Жылан қайтып күн көрер!

(Ыңыранып, бір ырғақты сөзсіз міңгірлеп айтып кет, аяғында.)

Елім қайтып күн көрер! *(деп тоқтайды)*. Көбеймісің, жарқыным? Аз ауыл тобықтың не күйде? Елің, ерің аман ба, ұлдарым?

Көбей. Ел тыныш, ер аман, баба!

Кембай. Күйің қалай, жақсы аға?

Абыз. Күйдің несің айтайын. Тобына сре алмай, жырылып қалып, бір қуыс шатты мекен еткен кәрі бұғы қайтушы еді? Тек өздерің бар бол!

Көбей. Көптен келіп алдыңнан да өтпедік. Оң жүрміз бе, теріс боламыз ба? Анда-санда бір өсиетің тездей болушы еді, қарт баба!

Абыз. Барыстарың қалай, шет пе еді, ел іші ме?

Көбей. Ел ішінің бір сөзі болып, би шақыртқан скен, соған барамыз.

Абыз. Ел ішінің не сөзі бар, сөйлеп кет.

Көбей. Дәл бүгінгі белесте соны айтайын дерлік даурық жоқ, баба!

Абыз. Ұлым, маған сөздің кешегі, бүгінгі дейтін сүрі, жасының парқы жоқ қой... Табанды би майталман шығар ма, еліне қайырым қылар ма? Текпілі батыр бәйшөгел шықты ма, бетінен жау ықты ма?

Матақ. Еліне еңбегі асқан ұлы кім, соны білмек қой.

Көбей. Айтайық, айтайық, баба, оларың бар бүгінде, жоқ емес...

Абыз. Әлі берске десе кер кетіп, пәле десе жұлынған тоқсан сусар тон берсең де, тоқсан кара нар берсең де бітпеймін деп басқа шауып, төске өрлеген матай бауырыңмен бітім таптың ба, табыстың ба, түге?

Көбей. Таптық, тындық қой, баба.

Абыз. Қай ер қандай қамқор қайрат етті? Қайтып тыным таптырады? Ұзаққа табыстың ба, жоқ алданыш аял ма? Еміреніп ел табысты ма?

Көбей. Баба, матай сөзінің басы таудай болып келсе де, аяғы сиырқұйымшақтап келіп, қылдай болып кетті.

Абыз. Не дейсің... Есе бермедім, еңсеріп ұттым дейсің бе?

Көбей. Басында бұрқ-сарқ етіп келген бетінде ашуы құйып тұрған нәсерге өшнес алау атып тұрған өрт еді. Бірақ біздің бидің айбыны мен айласы сол ашуын басты ғой.

Абыз. Сол кара шал жақсы дер ем, тек жау таппай, бауыр таптырса екен еліне?

Көбей (күліп). Батыр болсаң бопсаға шыда дегендей... Ерліктің, елтің үлкені бопсаға шыдау екеніне көзіміз жетті. Жүрек қобалжымай, табан таймай, қасқайып тұрып салысуға шыдастық. Би солай сілтеді. Содан матай шырайлана бастады емес пе?

Кембай. Жарықтық біздің би сырттан ғой... Тобықтының асқар белі емес пе?

Абыз. Бұл да бір анда-санда кезігер, өткел сындай жер еді. Таптың, таппадың ба, болжау қиын. Есебім озы деймісің? Есесі қалды десенші. Ауылдастың тайы озып тұр ма әлде! Алдың тыныш дей алмадым-ау... Қасың қазақ! Қазақ халқың... Құрсауың бүтін көрсемші... Шоғырың ғана бүтін-ау... Батырың қане, ол не дейді? Бар ма бағлан?

Көбей. Бар ғой, баба, ер тумаса ел бола ма?

Абыз. Аташы атын.

Көбей. Аты Кебек.

Матақ. Кебек деген ерек боп тұр.

Абыз. А-ау, апа бір естігемің болар ма, Токтамыстың інісі ме?

Көбей. Сол, баба!

Абыз. О кімді алды? Алыс па еді, жақын ба еді сілтегені семсерін?

Көбей. Тағы сол матай ғой. (Абыз солғын қарайды.)

М а т а қ. Алысқан соң алыс, жақын деп тұрсың ба?
К е м б а й. Е, күш атасын тындар ма! Бұл өңірдің
бұдан асқан ері жоқ.

М а т а қ. Бақ берсін бақырға, тайталасар тұрғысы
жоқ...

К ө б е й (*көтеріліп*). Матайдың алғашқы екпінін су
сепкендей басқан да сол Кебектің бір өзінің қайраты
ғой. (*Абызға*) Матай қолын бастап келе жатқан өңшен
ығай мен сығай, көкжал бөрі дәл жортуыл басы он бес
батырға жалғыз өзі майдан берген. Қандай қып берген
десеңші! Қиын шақта жапа-жалғыз соқтығып, жстеуін
бірдей бірінің үстіне бірін ұмар-жұмар түсіріп, сегізін
түре қуып кеткен... Сонда қалың қол бассыз қап, боран-
ды түнде қасқыр шапқан жылқыдай ықпасын ба? Кебек
жаңағы қашқан сегізін бірдей тағы түсірген. Бар баты-
рын бір батырға байлатқан қол енді қайтып ес жисын?
Кебек қырық қана жігітпен бар матайды бидайықтай
бүрген кеп. Сонымен жерден қумак, қор қылмақ боп
келе жатқан матай еріксіз кеп біздің бимен бітім, байлау
сөйлесіп, жолға түсіп, жөнге көшетін болғаны емес пе?
(*Күледі.*) Таяқ батқан соң есі кіріп қапты...

М а т а қ. «Құштарым берекең бе еді, ерекең тұр ғой
қайтейін» деп, матайдың өз ішінен де сылтың айтып кет-
кендер бопты.

К е м б а й. Сылтың айтар, бірақ шер айтқан да бо-
лышты ғой. Кебекке орай ер шығармасам ел болмайын
десіпті. Кебектен осы кегімді әперер ер шықты деген күні
өлсем арманым жоқ депті бір батыры.

М а т а қ. Анау он бестің бірі Көшен батыр екен... Сол
өліне барып, кек дегеннің табынан сары ауру боп жатып,
құстадан өліпті деседі.

К ө б е й. Рас, солай деседі, баба, Кебек ұлының туы
солзай шалқып тұр, бүгін аз ауыл тобықтышың үстінде.

А б ы з (*өз-өзінен шөккендей, сырт айналғандай мұң-
ға кеткен. Қобызына таянып қапты*).

Барары жоқ, байлау жоқ,
Ерім қайтып күн көрер!
Бәрінің де нәрің жоқ,
Елім қайтып күн көрер...

(*Көбейлер бір-біріне қарасады да, шіліп қош-қош ай-
тып, шығып кетіседі.*)

Әреке деген көк ауру, сені тияр талқы жоқ,
Ішті жеген жегінің жерге кірер қалпы жоқ,
Барар бетің батпақ сор, күн түзелер тарлы жоқ.

(Кұлақ күйіне басып.)

Бәрінің де нәрін жоқ,
Елім қайтың күн көрер...

Есен кіреді.

Абыз. О, қай ұлсың?

Есен. Уа, баба, арғы атам Найман, бергі атам Сыбан, өз атым Есен, елім қосқан атым батыр Есен.

Абыз. Мерейің ассың, ұлым!

Есен. Алдияр, дегенің келсін.

Абыз. Ұлым, не жаймен жүрсің?

Есен. Алдымда бәсеке деген екі тосқауыл кезең тұр. Біріннен өту үшін түгі шыққан жүрек, балуан білек керек. Енді бірінен өту үшін тәңір үстем қып жаратқан талап керек. Титығымды сол құртады. Осы екеуіне де өзіңнен бата алайын деп келдім.

Абыз *(аз кідіріп)*. Ұлым, екеуіне де кеудесі қуыс пенде қосар күш болар ма. Ұрынамысың, ұрынтармысың, бір өзіңнен көрер ме екенсің. Айтып көрші мән-жөнің.

Есен. Баба, жылқы ішінде аладай, аз тобықтының ағасы емессің. Елімнің Абызы деп келдім. Алғаш айтқан кезеңім, алапаты асқардай батырмен күш сынаспақпын. Кездескелі ізденіп жүргенім өзіңнің іні батырың Кебекті Өшім бар сол тобықтыда. Ағам Көшен жан кемітер ер ме еді! Кебектен көрген күйіктен, құсадан өлді. Кемімес кегім бар деп, өлерде өсиет қып кетті. Аямастық антым бар. Бірақ қапыда алмаймын. Қаснетімді жоймаймын, сертім осы. Себің тигіз, бата бер! Содан қалған бір кезең жастық, албырттық кезеңім. Матай қызы жесірім інімді менсінбей кетем дейді. Ерден кетсе де, елден кетіреті мен бе едім? Бірақ қыз-қыркылжың түлкідей болғанда, мен шынымды айтайын, айласызбын. Су бүркіті сасқалақ сарыдаймын, ілінбей жүр, ілгізбей жүр тау тағысы көкшулан. Шенгеліме сол түссін. Бейілің бер, бата бер.

Абыз. Батыр десем... белге шықпай ойда ойнақшыр бейпіл ме ең. Азамат десем ауыл үйдің тентегі ме ең? Мақтамаймын Кебекті, құптамаймын сені де. Кегім десем — зықымды алған зұңғарды айтсам не етуші еді?

Ашуды айтсам, Актабан-шұбырынды ма еді ұмытарым,
тастарым. Елдігім қайда сондағы? Қусам соны қусамшы.
Кесскенім Кебек болса ертсемші сол жолға, салыссам-
шы, жарыссамшы сол жауға қарсы сілтеген қайқы қара
жолында... Елің үшін ермесе, сонда алсаңшы бар есеңді.
Төңірегінді торыған жатты көрмей, жағаласар жауың
жақының бопты. Жарқыным, мен емес ертер серігің!

Е с е н. Болды, баба! Токта, баба, толас бер. Жеңіл-
дім, жеңдің сен мені... Тек осы кебің Кебекке жетпей
жүрмесін... Жеңілдім, жеңдің... жеңдің, бай-бай, сен мені!
(деп атқып жүріп кетеді.)

А б ы з. Әрекетте алқын зор,
Береке мұнша неге қор?
Кеселді іске керме жоқ.
Қаусырмалап қалың тор,
Халқым қайтып күн көрер!
Күн кейінде тағы сор,
Алдым тағы қара нор,
Жарқын жүзді жақсы жоқ.
Асылымның бәрі бор,
Халқым қайтып күн көрер!

Кебек келеді. Ол батыр иішінді емес, сұлу сәнді бозбала. Сы-
пайы түрде піліп тағзым етеді. Абыз таңырқап, қызыға қарайды,
күтпеген өкшау жан тұр.

Мерейің биік шоқыдай,
Келіс көркің тотыдай
Қызықтырған қай ұлсың?

К е б е к. Армысың, өз аға! Асыл аға!

А б ы з. Бар бол, немен жүрсін, жарқыным?

К е б е к. Ойдағымның бірін ірікпей, барып айтсам
болар ма екең, өз аға?

А б ы з. Айтарсың, ұлым, айтарсың. Жат айтпассың,
жақсы айтарсың. Ажарыңнан аңғарам... Жауың бар ма,
соны айтшы?

К е б е к. Бірде бірге өшім менен қасым жоқ... Жауым
жоқ менің!

А б ы з. Бәрекелде, баламсың! Досың бар ма?

К е б е к. Өз көңлімді барласам дүниенің бәрі дос.
Жарқыраған күн де дос, тұнжыраған түн де дос. Бәрінс
де жаным шат! Бірақ, баба, бір деп бекем ұстаған анық
досым өзі жоқ... Айып қылма, өз аға. Сүйерім мен сүй-
сінерім мүлде көп. Сауық құрам, — ән сүйем, саят кү-

рам — аң сүйем, жалын ұрам — жар сүйем. Қазір де мінс сүйгендеймін, ынтығам. Бірақ қайда сол, кім сол өзі, кезікпедім, таппадым. Тек алдымда нәркес қана қара көз: «ізде мені, тап мені!» — деп, тұнжырап қана бір қарап, наз тастап қана бір кетеді! Кезігермін бе, табармын ба мен соны? Көрмес бұрын сүйген ем, көрермін бе сол ғана бір көз нұрын?

А б ы з (*күлімсіреп, ұққандай*). Қайтсын-ау, сыңқыл-сылтың... сылтың-сынқыл тілейді-ау жас бейбак! Көктемнің көркін-ай... Мамырдың бір нұр шуағы дермісің! Жасты көрсем, осылай көрсемші!.. Бак талай баршындай! Кебегім болармысың осы сен?

К е б е к. Сол баланың өзі сдім, баба.

А б ы з. Қас демейсің, дос көксейсің. Сүйсінемін бұныңа. Қас іздесең, алыстан ізде. Алысқа қара қырандай.

К е б е к. Алдияр ата, ақылыңды құп тұттым!

А б ы з. Тілегенім менің де сол жолдағы талайың болсын... Бірақ жаңа вені айттың? Алдында бұлдыр сағым ішінде бұлыңдаған бір кезең бои сол тұр ғой! Соқпай өгер дей алмаймын. Не табарсың, не көрерсің сол белде? Ұшырарсың, ұшыратарсың сен оны! Ұшырамас түрің жоқ. Тек ұрынып, ұрынып қаласың-ау, балам, жан балам! Толастар күш, тоқтатар күш тағы жоқ. Кімге кезігерсің? Тым болмаса қылымсыған қырмызыдан сақтанпты! Тым болмаса ең болмаса биыл ұрыпашы, бұл түрінде таппашы... Албырт көңіл тақат қоймай апкестердей түрің бар... Содан, содан қорыққан мұңым бар... Апкестер-ау еңсеңді..

К е б е к. Бағымды ашсын, батанды бер, өз аға... (*Қойнынан құндыз алып, Абыздың алдына салып.*) Ақбас құндыз алдымды ашсын, бата бер.

А б ы з.

Адалдан бер, ақтан бер!
Бәлекетін жатқа бер.
Ер маңдайын баққа бер!
Абырой асар жаққа бер!
Қара түндесі қазаны
Қас ойлаған жатқа бер!
Сөнбес күндей шат көңіл
Жазығы жоқ жасқа бер!
Адал жолды аққа бер
Мерейі асқан өренім
Кебек сынды таққа бер!

Ш ы м ы л д ы қ .

Екінші сурет

Тау іші, жартас. Әңдетіп Жапал шығады, қойда жүр. Айналаға көз салады, тастаң-тасқа шыға жүріп әңдетеді. Қойшы әні.

Ж а п а л.

Шек-шек, шек-шек, шегенек!
Мая ішінде көбелек.
Тасты көрсен телмеңдеп!
Жүгіресін жебелсіп!
Тыным жоқ, тыныштық жоқ
Құртты құйрық кебенек!

(Құшырланып қайырады.)

Шек-шек, шек-шек, шегенек!
Қош-қош, қош-қош, қошақан.
Майлы құйрық момақан.
Бәрі көрсе бор кемік.
Бар буыны босаған
Тауда тарлау, ойда өлең
Тапса бойы жасаған
Қош-қош, қош-қош, қошақан!

(Биік тас басына шығады. Айналаға көз салып.)

Шыңғыс! Қара қойтас қан Шыңғыс! Онда Шыңғыс, солда Шыңғыс... Анда Шыңғыс! (Жан-жағына қол созып.) Анда Шыңғыс... Анда Шың... Шың? Тоқта, бұл не? Жұлындай жерден жіптіктей түтін емес, шаң бұрқ етті... Тағы, тағы! Бұрқ-бұрқ... О-о, будақ-будақ шаң шықты. Төбелес, барымта... қуғын... Тағы және шабуыл да сабуыл... Қайран Шыңғыс, күнде осындай жойқын төбе! Жортуылшы. Тентек батыр, жентектесті тағы да! Пайпай! Шіркін, батырда да арман бар ма екен? (Басын шайқап.) Әй, бірақ осындай қойшыдан батыр шығушы ма еді? Жо... шығады. (Қиялға кетіп.) Астымда мейіздей қатқан ақ бедеу, қолымда мейіздей қатқан кара шоқпар. Ай тастай қараңғы... Жау қатты. Күндіз әлгі бір жаман қойшы бала қызыл тасқа бесінде кеп бекінген. Тобықтының түстері суық, өншен көк термірге құрсаңған ығай мен сығайы... Қалың жауын көріпті. Я, ауыл шошынып тұр. Жылқышының бірі қорқып-пысып жүр... Бірталайы: «Е, қайтушы еді, Жапал бар!.. Жапал ағам бар... Жойқын Жапал батыр бар!» деп ағанды арқа тұтып жанасалап жүр. Үркер көтерілетін кез

болды. Тап түн ортасы... Жылқыны қомақтап жусатқалы келе жатыр ек... Ағаң қалың жылқының тең ортасында келе жатыр еді. Ақ бедеудің құлағы қайшыланып, елең ете түсті. Сол-ақ екен «кеу-кеу-кеу-кеу, ке-еу!»— деп қалың жау қаптап қоя берді! *(Тастан секіре бере.)* Уай, неменс, сонда ағаң кеп, ақ бедеуді жамбасқа салып-салып жіберіп тапап берді-ау!.. *(Өзін-өзі қамшылап, тасты бауырлап жүгіре беріп, қызып айғайлап.)* Қайт-қайт! *(Деп тап бергенде дәл бүйірдегі тастан аса бере Еңлік бұның өзіне дүрсе қоя береді.)*

Еңлік. Ұрып таста! Ұрып таста! *(Жүгіреді.)*

Жапал *(оқыс шошынып қап, жалт беріп, жата кетіп)*. Ойбай, олда! Ағатай! *(Қырылдап қалады, даусы да шықпайды.)*

Еңлік *(күліп, мазақтап)*. Ойбу бетім, батыр шөгелім-ай! Барың сол-ақ па? *(Күледі.)*

Жапал *(есін жинап)*. Е-е, қорықты ғой деймісің, тапқан екенсің... қорқағыңды.

Еңлік *(күліп, мазақтап)*. Е, мына тасты құшақтап жатқаның не, тасбақадай тарбиып? *(Күледі.)*

Жапал. Бәрекелде, мынан қара! Төбелес тәсілінен түк білмейтін қызды қара... Масқара!

Еңлік *(күліп)*. Масқара... Төбелесін қырып жатырсың ғой, тегі,

Жапал. Ой, бөлі... Айбалта, сойыл тимесін деп ат жалына еңкейіп, жабыса шапқаны емес пе? *(Тұрады.)*

Еңлік. Ай, батырым-ай, қоянның бойын көріп қалжасынан түңіл дегендей, осы сен екеуміз батыр болмай-ақ қойсақ не стер еді?

Жапал. Неге? Батырлық жаман ба?

Еңлік. Неге жаман болсын.

Жапал. Батыр жаман ба, әлде?

Еңлік. Жоқ, о да жақсы...

Жапал. Ендеше дәл осы өзің батыр болар ең-ау, Еңлік апа. Бірақ керегі не, мал берген жетеді де! Кетерде... *(Еңлік боп ойнап жылап.)*

Ақ көйлектің етегі төкпелі-ай,

Мен әкәмс өкпелі-ай...

(Еңлік күледі.)

Өкпелсмей қайтейін,

Бір-скі ай маған көп пе еді-ай!..

Қайран апа, кете барасың-ау жаманға...

Еңлік. Қимаймысың сондайға?
Жапал. Жаманға қимаймын. Тек батырға ғана қияр ем... Не өзін батыр бол. Садақты қандай тартасың, жүрегің де сескенбейді. Ерсің... Не болмаса батырға, тандап жүріп ең елден асқан батырға ти. Соған серік бол дер ем...

Еңлік. Жаным-ау, оны маған кім береді?
Жапал. Е, жоқ па сондай. Бар ғой осы өңірде.
Еңлік (*кіналай қарап*). Неменс тағы, Есенді айттайын деп пе ең?

Жапал. Жоқ, ол емес...
Еңлік. Енді кім?
Жапал. Бар дейді ғой талай батыр! Көбек деген елден асқан бар дейді, естімен пе ең атағын?
Еңлік. Естіп ем, көп естіп ем. Көп мақтайды. Бірақ көріп білген ем.

Жапал. Атағына ақылы мен көркі де сай дейді. Бөлек дейді ғой, Еңлік апа!

Еңлік. Тірі болсын азамат, асыл ер!
Жапал. Бірақ тілеуін көп тілсмей-ақ қой, пайда жоқ.

Еңлік. Е, неге айныдың?
Жапал. Ол бізге жат, бөтен ғой... Тобықты емс пе?
Еңлік. Ә, солай ма еді?

Сояғын оймен шет кете береді. Ән айтып бара жатады. Кетеді.
Жапал сол әнге адыстан қосылып қалады.

Ата-ана әлпештген баласымын,
Көзінің ағы менен карасымын.
Аға жоқ, бауыр да жоқ, жалғыз басым,
Кәрілер сүйеу көрген дарасымын...

(*Кеткен.*)

Жапал (*тастан қарап*). Мынау кім? Тағы келеді екен. Тауда Еңлік әні естілсе болды, қоянды қуған қасқырдай салаң ете түседі. Токтай тұр!..

Ақырын басналап қарап, жаңағы әнді айтып, тасты айналт береді. Еңлік үніне салып айтады. Аздан соң Есен көрінеді. О да баса қып келеді. Бірақ жүрісі сәлекет.

Есен (*тастан айналып келе жатып*). Еңлік! Аспанда қалқып келе жатқан қас қыран... Тастан қылы етіп асқан ал қызылдың жонын шалып қалғаны, Еңлік, көрінші!

енді көзіме!.. (Айналып кетеді. Жапал әндетіп баспалап қашып жүріп, көрінбей айтады.)

Ж а п а л. Еңсесі кетіпті... Әукесі түсіп жүр! (Кетеді.)

Е с е н (ізден келеді). Еңлік! Ойнама, Еңлік, Қашпа, жаным... Көрін менің көзіме. Бұл қайда мүлдем! Еңлік Еңлікжан, уа мен!.. (Ән алдында кетеді. Жапал әндетіп тағы айналып шығады.)

Ж а п а л. Қоян қуған құтаяқтай. Барыққанша көр-мессін. (Кетеді. Есен тағы айналып шығады.)

Е с е н. Уай, Еңлік деймін, қашпа менен, қашпа, жа-ным, қинама. Қайда ғана батып жүр, тоба! Әй, бәлем, тұра тұр... Ойнайсың ғой. Ендеше тәңір бергені. (Қайта бұрылады. Жапал да қайта айналады. Ән. Есен ыза бо-ла бастайды.) Уа, болды... болды, Еңлікжан! Көрін... кө-рін, ойбай, көзіме! Уау, ойбай... Қайдасың, Еңлік...

Арлы-берлі сарп ұрады. Киімін жұлып тастап ұмтылады. Жа-пал әндетіп шығып, киімін алып кетеді. Есен тағы шыққан, мүлде талған.

Сикыр ма бұл, ой тоба! Жын ба, сайтан ба?... Уа, Ең-лік, ойбай (Тап береді де тастан айнала берген Жапал-ды құшақтай алып.) Айдалайып, бал тәттім! Бал тәттім! (Жапал аңыра қарайды.) Әй, әрмән! Сілемді әбден қа-тырдың ғой, түбің түскір! Сен сүмелек неге жүрсін?

Ж а п а л. Е, қойда жүрмін...

Е с е н. А-а, қой, қойда... Рас, қойда жүрсін! Жапал, с-е қой, қойда (Күліседі.) Әй, жаман бала, уа бер ке...

Жә, ал айт!

Ж а п а л. Нені?

Е с е н. Қызды айт деймін.

Ж а п а л. Қай қыз?

Е с е н. Ой, түбің түскір, Еңлікті айт деймін!

Ж а п а л. Еңлік?

Е с е н. Жә, ал! Өзі немене... былай? Немене... Жақ-сы ма?

Ж а п а л. Жақсы.

Е с е н. Мінезді ме, былай?

Ж а п а л. Мінезді.

Е с е н. Ақылды ма өзі, былай?

Ж а п а л. Ақылды

Е с е н. Ал, сонсоң, ақсақ қой айдағандай немене өзің? Айт, айтсаңшы енді...

Ж а п а л. Нені?

Е с е н. Ой, түбің түскір, айтсаңшы былай... өзі неме-
не, мінезді ме?

Ж а п а л. Білмеймін...

Е с е н. Жаманаты жоқ па, былай?

Ж а п а л. Білмеймін...

Е с е н. Уа, жігіті жоқ па, былай?

Ж а п а л. Білмеймін...

Е с е н. Ой, түбің түскір. Біл ендеше соны! Анды,
Ұқтың ба? Анды... Үндемей, бар жүрісің анди бер, бы-
лай!

Ж а п а л. Рас па? *(Оқыс ойнақшып.)* Ал Еңлік келе-
ді. *(Есен қалбақтап, сасып қалады.)*

Е с е н. Ой, жаман бала, сен түбің түскір, айтпа әлгіні
ол қызға... *(Еңлік келеді. Есен қызығады.)* Еңлікжан,
айдалайын, Еңлікжан! Қызығам!.. Қызығам-ау, қай-
тейін.

Е ң л і к. Алда, батыр-ай, солай ма едің? *(Күледі.)*

Е с е н. Солай... солай емей қайтейін... Тақатым қаны,
Еңлікжан.

Е ң л і к *(күліп)*. Батыр, батыр, бұ қалай... Неге мұн-
ша бүлініп тұрсың? Бұның нең?

Е с е н. Еңлікжан, сынама... сынама тек... Бейілің бер,
шырайың бер.

Е ң л і к *(салқындап)*. Не дейсің, Есен?

Е с е н. Еңлікжан, сөйле... Сөйлеші маған! *(Еңлік
салқын, үндемейді.)* Неге үндемейсің... *(Түңіле бастап.)*
Сөйле деймін.

Е ң л і к. Саған айтпақ сөзім бар ма еді, не айт дей-
сің?

Е с е н *(қатайып)*. Ерке қыз, бұл кемсіту ме, мазақ
па? Найманның неше ұлын алдамақ ең. Бірақ мені алдау
күр кетпейді... Мен батырмын.

Е ң л і к. Батырлығыңды қайтейін, аңғалсын. Алдайын
деген кісіге кез келсең, елдің алдымен сені алдар.

Е с е н. Уа, не қыл дейсің, жөңіңді айтшы осы маған.

Е ң л і к. Менің затым әйел, қайратыңмен жұмсатам
деме, ебіңмен кел... Жөңіңді өзің айт, аңғал батыр.

Е с е н *(тағы жұмсап)*. Еңлікжан, сенің ісің құрулы
садақ, құрсаулы жаудан қиын болды-ау осы маған. Ер-
деп кетсең де, елден кетпе. Аталы рудың келінісің. Ару-
ақты қорлама. Інімді мепсінбесең, өзіме ти. Мен саған
құштармын дедім. Не дедің сен осыныма?

Е ң л і к. Ата намысын қуған ұл болсаң, өз құлқының-

ды қоя тұрар ең-ау!.. Тегі көрде жатқан аруактың басын ауыртпай-ақ қойсаңшы. Одан да ініңнің намысы қайда! Ол сенің мойныңа қарыз емес пе? Мен әлі ініңе бармаймын деген сөзді айтқаным жоқ қой. *(Күліп.)* Аздырып алмақпысың, осы өзің қалайсың?

Е с е н. Уа, доғар, доғар, сайқал қыз.

Е ң л і к. Е, ендеше сөйтіп жөнге кел...

Е с е н. Атама, атама мүлдем. Ата-анаң атастырған ініме тием десең дауым жоқ. Онда үнімнің өшкені. Ал тек бірақ көңілің оған тұрақтамаса... тынбаса... басқа жанның ортағы жоқ, сен өз Еңлігім боласың, менікісің.

Е ң л і к. Ондағы күнді көзің көрер. *(Күліп.)* Бірақ бүгінгі күнде әдепті бол, қайнаға, қайнағалық жолыңды біл... Мен үйреткенім мақұл болмас, рас емес пе? *(Күледі, Жапал бірге күледі.)*

Е с е н. Тоқта... Тоқтат, қыз, тілінді *(Жапалға.)* Ой, жаман бала, жоғал! *(Еңлікке.)* Сенің жаран онсыз да маған жеткен, шанышпа, шанышпа, қыз, тағы да. Бірақ бұл жолы сен жеңдің. Амалым жоқ, артын тосам бұл сөзіңнің.

Е ң л і к. Бәсе, ер болсаң сабырлы бол сөйтіп.

Е с е н. Сабырлы бол! Алдымен сен сабырлы бол! Сен азған күні менен сабыр сұрама. Мен енді күндегі ізіңді андимын. Алдасаң кегім бітпейді... Осыны тоқы жадыңа. *(Жапал Есенді мазақтап, үніне салып дабыстап қалады.)*

Ж а п а л. Еңлікжан! Айдалайың, Еңлікжан, уау. Еңлікжан! *(Еңлік күліп жібереді. Есен сезіп қалып атып тұрады.)* Сөйле, сөйлеші. Мал кетті ғой, Еңлікжан!

Е с е н. Ой, түбің түскір, жаман бала!

Ж а п а л. Еңлік апа, осы кісі ылғи түбің түскір дейді. Мені күбі шелек дей ме, немене?

Е с е н. Ой, әрмән, жаман бала? Ал, Еңлік, мен кеттім, қош тұр! Ұмытпай тұр кебімді. *(Кетеді.)*

Е ң л і к. Қош, ұмытпаспын кебіңді... Бірақ қорқып қатын да болмаспын мен саған!

Ж а п а л. Немене, Еңлік апа, мынау өзі алам дей ме, не дейді?

Е ң л і к. Сен немене, менің сырласым болайың деп пе ең?

Ж а п а л. Жоға, тек матай, сыбанда осыдан артық батырдың өзі де жоқ дегенім ғой.

Е ң л і к. Телиін деп пе ең осыған? Батыр сұрадым ба мен сенен. Құтылуға ынтықпысың әлде? *(Күледі.)*

Ж а п а л. Жоқ, апатай, кетпе! Бірақ қартайғанша өзін де отырмайсың ғой. Кәрі қызда қадір де жоқ деседі ғой.

Ең л і к. Жаманға бар деймісің?

Ж а п а л. Ойбай, оны да айтпаймын, апатай. Ел құрығандай ер шықпай-ақ қойды ғой әйтеуір. Өзі батыр, өзі көркем... Өзі думан, өзі сері, келсеңші тек біреуі...

Ең л і к. *(сүйсініп барып, жүдеңдеп).*

Мекенім, жерім, тауым көп...

Тауы толы тағы көп...

Көңілімде арман көп...

Айығатын шағы жоқ.

Басыбайлы Еңлікті

Арашалар бағы жоқ...

Осы кезде сахна сыртынан сарын естіледі. Дабылдатып аң қуған ба, тасырлатып жау қуған ба, сондай бір үлкен сарын. Еңлік пен Жапал елсіз етіседі.

Тоқта, бұ не?

Ж а п а л. Жау ма тағы? Бұл неткен шабуыл? *(Жүгіріп тасқа шығысады.)* Қодыға. Аңшы скен! Әне! Ана кетті!..

Ең л і к. *(садағын жұлып ап, тас басына жүгіре шыға табан тіреп тұра қап).* Тимеді оғы. Былай атсаңшы оны. Мә!.. *(Атып жібереді. Алыстан «атпа!» деген үн шығады.)*

Ж а п а л. Жығылды! Омаката жығылды... Әй, апатай... Өзіңнен асқан кімі бар?

Жігіт жүгіре шығады, ол Кебек.

К е б е к. Кімің аттың? *(Еркекше киінген Еңлікті танымай.)* Сенбісің, бала, атып жыққан? Неге аттың?

Ең л і к. Екі ататын сен емеспін, мырза, қодығаң болса, тағы көрсет! *(Күледі.)*

К е б е к. Қап, не дедің, сен бала? *(Қызық көріп жақындап, ойнай сөйлейді.)* Атып бер деп қашан айттым? Қуын атып келе жатқан өзім ем. Қызығын өзім көрмек ем.

Ең л і к. Қызғанғаның қодыға болса, ол алысқа кеткен жоқ қой, жігітім. Жапал, алып келіп қодығасың байлап бер мына мырзаның жанына. *(Күледі, Жапал жүгіріп кетеді.)*

К е б е к. Мен қызылына қызықпаймын, бала... Қуғаным қызығы еді. Атқан өзің, өзің ал.

Ең л і к. Неге? Қуған сен. Еңбек те, жол да өзіндікі. Біздікі әншейін еріккеннен сілттей салған бір шығасы оқ емес пе еді? *(Жапал қодығаны алып келеді.)*

К е б е к (*Еңлікке қайран боп қарап*). Менің алар жөнім жоқ, бала мырза... Мергендігіңе сүйсіндім, со да менің олжам болсын, өзің ал! Және арқар да жеріңнің аны еді. Өзіңде қалсын!

Ж а п а л. Тобықты екен ғой өзі!

Ең л і к. Мырза, жүгірген аң жер несінікі емес, жеткендікі болады да. Және біз атқа мініп найза ұстаған аға азамат емеспіз. Жалғыз түп көде мен ұрттам суға тала-сып матай, тобықты боп шабысатын солар ғой, сіздер ғой...

К е б е к (*қасына таңырқап жетіп кеп*). Япыр-ау, жа-ным, сен кімсің осы? Сөзің қалай ұрымтал еді! Жөн-жо-сығың кім деймін, ә?

Ж а п а л. Өзі кім екен, өзін сұрашы!

Ең л і к. Жөн-жосық әуелі жүргіншіден болмайтын ба еді?

К е б е к. Оның тағы тура. Алды-артымды орап, қа-мап болдың-ау, жарқышым. Ендеше мен тобықты жуан-таяк ем... Атым Кебек.

Ж а п а л. Кебек? Батыр Кебек қой, Еңлік?

К е б е к. Еңлік? Атына қанық ем, құрбым.

Ең л і к. Мен сізді көрмесем де білуші ем.

К е б е к. Бәсе, еркек десем еңтісің, бала десем бидей-сің. Лайтып сояр ақ малымнан адал екен, Еңлікке кеп кездестірген қодыға неткен құтты еді! (*Жа-пал қолынан алып Еңліктің алдына әкеп салып.*) Көрген-ге де көңілім өсті, айып етпе, жақсы құрбым!

Ең л і к. Көргеніме мен де ырзамын, батырым! Бірақ тағыларша тауда табысып тараспайық. Қадірмен күтер қонағым бол... Үйіме жүр! Мына қодығаның да дәмін сонда көрерміз... Ас несімен тәтті болсын.

К е б е к. Сен бастасаң ермес жерім болмас менің, Еңлікжан. Ұмытпаспын бұл сәтті мен...

Ең л і к. Батыр (*күліп*), сырда сабыр болсын да... Есіз тауда ойда жоқта оқыс кездескен қыз құрбы ала-бұртар көңілді. Бірақ алдынан айтқызыған сөздің арты өкініш еді ғой!

К е б е к. Әр лебізің алтындай... Теріс айтасың деп тайталасар дәрмен жоқ. Тек айтарым: ойдағымды, мұң-дағымды іркелікте жайым жоқ. Қиналама... теріс көрсең де айтқызып ал, Еңлікжан?! Дәл осы сәт, осы кезге сұл-дерім ғана жеткен десем не дерсің аңсағанға?

Еңлік. Тағы да сабыр тілеймін батырдан. Жаман да, жат та демеймін әзірше. Бірақ үйіме жүр, қадірмен қонағым бол. *(Екеуі қозғала береді.)* Анық Кебек сен болсаң өзім де айтар жайым бар. Жүр, батыр! *(Кете беріседі. Жапал әндетіп қалады. Аздан соң Кебек, Еңлік тасты айналып қайта шығады. Сыр үстінде.)* Аз сөзіме көңіл бөл. Көрінгенге көз сүзген әлдескендай деме, Кебек. Шынымды айтсам түсінер деп келем.

Кебек. Әлі күнге менің көңіліме жаман ой кіргізетін сөз сөйлеген жоқсың, Еңлікжан!

Еңлік. Олай болса менің арызымның, мұнымның ең үлкені өз басым. *(Тасты айналып кетіседі. Тым-тырыс. Жапал әндетеді. Еңлік пен Кебек тағы айналып шығады.)*

Кебек. Шын ба, Еңлікжан? Есенмен күш сынасып бір кездесіп едім. Енді бақ сынасып тағы кездесем екен. Ол менімен таласқанда мен онымен таласпай ма скем? Сені барлап сөйлеп ем бағанадан... Көрген жерде ауған көңлім ай, күнін таптым деген жоқ па еді? Жаным, Еңлікжан, жолыңда шықсын шыбын жан.

Еңлік. Батырым! *(Кеш бола бастаған. Жарқырап жалғыз жарық жұлдыз туады.)* Дүниеден жасырған жалғыз көңіл жарасын атқан таң, батқан күнмен, айықпас мұңдай қосып ем. Осы бір ғана үнсіз меңіреу тасқа шер шағушы ем. Жарқырап бағым туғандай жалғыз жарық жұлдыз туышты. Айғағым бопсың, ақ сәуле! Аз өмірде шақ тілегім бар еді. Бақытым, басшым да өзің бола гөр, жалғыз жұлдыз, жарығым.

Кебек. Бақ жұлдызы бола гөр, бейуақтағы қоңыр аспан әсем көркі! Бақтым саған, жүр енді, жүр, Еңлікжан, үйіңе! *(Кетіседі.)*

Жапал. Тілсіз тасқа күнде айтатын мұң бар еді. *(Тасқа.)* Есіттің бе әлде сен? Сен берерсің бе арман еткен арысын! Маған да, маған да бер, берсеңші енді маған да, қиғаш қасты, қолаң шашты, қиғаш қасты, қолаң шашты... *(Кетеді.)*

Ш ы м ы л д ы қ

ЕКІНШІ АКТ

Үшінші сурет

Сол жартас. Алыста биік тау. Алыстан ән келеді.

Еңлік.

Жар көрсе сүйінеді сағынған жас.
Толқытпай ауған көңіл ерікке қоймас.
Сұраймын уәдені ұстап келді ме деп,
Бауырыңа, жан батырым, айтып жартас!
Батырдың бүгін еді келмек күні
Тәңірдің өтпеп пе еді күн мен түні,
Сағынып көрмегелі апта болды,
Естіңші тым болмаса жалғыз үні!

Асыға ма алып ұшқан үмітім. Бар тілекпен бір сапарға бет қойдым... Жазғырармысың, бұлдыр күн? Жазығым бар ма?.. Жазығым бар ма, кінәлімін бе, әлде мен? Атам, ашам, туған үйім, кеш мені. Бауырыңда өскен балапан бағын тілеп ұшам деді қияға. Кінәлімін бе, көрі тас?! Ойласаң менің мүшымды, ұқсаң керек барымды! (*Орамалын тасқа әлем қып байлайды.*) Төкпеген жас, шешпеген шер бар ма еді бауырыңда. Игілік пен сәт сәскеде келтір жалғыз арман жанымды... жалғыз тірек жарымды!.. (*Есен оқыс шығып қалады. Еңлік үлкен сұмдық көргендей, үріккен жүзбен өзіне.*) О, жасаған, бұл емес-ті тілегенім, жаратқан! Тіксінсіді, сескенеді-ау жүрегім. Қалай жаман жора болды бұл келіс!? (*Есен жерде тұрып ән салады.*)

Есен.

Ерке қыз, елсіз тауда не қып тұрсың?
Құрбысыз жалғыз көрген көзім құрсын,
Шыңғыстың шыңында өскен тағы болың
Тақта ойлап ор қояндай не қып жүрсің?
Қадалған кара көзің мөлдіресің.
Үйіңді досың естіп сілжіресің.
Сырпай мен жау тартатын сыбызғыдай
Белгіні кімге беріп келтіресің?

Еңлік.

Берсін бұл сөзіңе жауабым жоқ,
Аңдысар сеніменеп көңілім жоқ.
Сақ жігіт ізді қуған сен бола ғой
Әзілден жала жабар дәрменім жоқ...

Е с е н *(жақындап)*. Еңлік, жетті енді алдауың. Аң-қау, нанғыш болғандағы сенсі көрген сыйым осы ма? Не ойың бар, жөніңді айт.

Еңлік. Не айтқызбақшысың маған? Білгеніңді өзін айт әуелі.

Е с е н. Бикеш, күлгірсіме. Мен сенің артыңнан бақпай жүрген шығармын. Аптасында осы жерге бір келесің, кімді тосып жүрсің? Айт осыны.

Еңлік *(күлімсіреп)*. Батыр, сөзіңе сенем. Аңдатының рас, ол мінезің маған белгілі. Мен аптасында емес, күніне бір келемін. Көргеніңді айтшы сондағы.

Е с е н. Мен өзім бағып жүргенім жоқ.

Еңлік. Оның да бір тәуір екен, олай болса бағып жүрген кісіңнен көргенін сұрап кел.

Е с е н. Бұлтарма, шыныңды айт, қасына келгенді көрген. Оны қайда тығасың.

Еңлік. Көрсін, тасқа талай кісі келеді, талай кісі кетеді. Оны айтсаң батырсың ғой, Шыңғыстың тауынан кісі жүргізбе! Далада жүргенде аң қуған аңшыны, жау қуған батырды, жоқ қуған жокшыны көрдім. Қыз қуған бозбала сені де көрдім. Аңдыған кісің бәрін тізсін ендеше.

Е с е н *(наныңқырап)*. Өтірік айтасың, іздеген кісің бар. *(Еңлік күледі, тым-тырыс. Қолын созып.)* Еңлікжан, шыныңды айтшы. Қинамашы, көңіліңе алған кісің болса, білдірші маған, мен жайыма жүре берейін.

Еңлік *(Есеннің тымағын алып, күліп)*. Батыр, сабырсыз болма. Мен әйелмін ғой, сыр білдіріп кішірейме.

Е с е н *(қуанып)*. Еңлікжан, ақылың асқар таудай емес пе. Айтшы осындай сөзіңді, мен сенен жеңілейін, сеніп кетейін жалғыз-ақ.

Еңлік. Батыр, көңіліңді орнықтыр, күдікті кетір. Үш күннен соң осы араға кел. Байлаулы жауабымды естіртемін. Әзірше қайт. Аңдыған кісің тағы да таңар өсекке.

Е с е н. Енді өсектің керегі жоқ. Жұрт сөзіне нанбаймын, өзіңе нандым, болады. *(Жүруге ыңғайланады. Түсің суытып.)* Еңлік, менің көңлім бір саған әбден ауған, мазағыңды көтермейді, соны ұмытпа жалғыз-ақ!

Кете бергенде Кебек шығады.

Е с е н *(Кебекке қарап, Еңлікке)*. Мұның кім, Еңлік?

Кебек. Бүкім, Еңлік?

Еңлік. Әуелі жатқа жақынымды таныстырайын, мынау менің қайнағам батыр Есен.

Кебек. Есен?

Еңлік. Мына жігітті аң қуып жүргенде бір көріп ем, ұмытпасам аты Кебек.

Есен. Кебек? Кебек?!

Кебек. Есен?

Еңлік. Неге аңырып тұрсыңдар? Лайығы жоқ болса да жол мен жөнді мен айтайын ба? Жауласқан елдің ұлдары болса да, біріне бірің амандықты қымайсыңдар ма?

Кебек. Бикеш, сөзің дұрыс. Аңнан басқа жан жоқ деп келе жатқанда ойда жоқта алдымда бір қыз, бір жігіт тұрған соң мен өнім бе, түсім бе деп таңырқап қалып ем. Біріне бірің бөтен кісі емес екенсің. Қайда кездесендер де оқасы жоқ екен!

Еңлік. Батыр, сен не айтасың? Бұл кісі бізді көргеніне таңырқапты ғой.

Есен. Жұрт жаласынан жасқанбаймын! Көлденен келген көк аттыға сынатын жайым жоқ. Құдай қосқан жесірімсің, сенде не жаласы бар? Менде не ақысы бар!

Кебек. Батырлықтың бір міні тасырлық деуші еді. Өзге өнерінді білмеймін, тасырлығың бар көрінеді-ау!

Есен. Сен де тіл-жағыңа сүйсініп ұрынба бос. Қыз сынына толам десең өзің биязы бола бер. Еңлік мені сынап болған.

Кебек (*Еңлікке қарап*). Рас айтасың! Дөң астында кездесетін келін қайнағасының сырын білетін болар. Қайнағасына да келіннің сыры мәлім болар. Бірақ еткен-кеткенге, дос-дұспанға әйгі еткенің не? Әлде келініне ол да жаға ма екен?

Есен (*ашуланып*). Доғар енді сөзінді, қалай-қалай тигізесің тілінді. Ізденіп тұрған жаумысың?

Кебек (*саспай, қатты*). Іздегенде не қыласың, өтпес жарлық, бойға қорлық! Айбынды батыр сен болып, қашып кететін қатын мен болыппын ба? Көрсетші тағы ашуыңның артын.

Есен. Қысқарт! Көрейін мен соқтығатын сойыңды! Сен іздесең мен де сені көп тосқам. Шық, жекпе-жекке!

Кебек. А-а... кел-кел. Бәсе, ер егесі еңісте! Сырлас келінің алдында мақтанайын деген шығарсың. (*Екеуі ыңғайланады.*) Шық, былай!

Е с е н. Мен емес шыдар мазаққа. *(Еңлік тастың үстінде.)*

Еңлік. Әй, жігіттер, батыр болсаңдар тоқтаңдар. *(Екеуі қарайды.)* Екеуіңнің ортаңа әйел басыммен мен төрелік айтпасам, басқа кісі жоқ.

К е б е к *(ашуланyp)*. Бикеш, сен де мұның кісісің, төрелігіңді алмаймын. Екеуімізге тең кісі болсаң айт қазір.

Еңлік *(Кебекке)*. Батыр, шараңнан аспа, сен адасатын іс болған жоқ. *(Есенге сыбырлап.)* Жел сөзге шалышысып ұрысқаныңа ренжимін, ол табалаушы дұспан. Жұртқа жаман атым жайылады. Қызғаншақтығыңды мен-ақ білейін, тоқтат ашуыңды.

К с б с к. Бикеш, оңашалап айтқан бітіміңе ырза емеспін! Айтатын болсаң екеуімізге бірдей қылып ашып айт.

Еңлік. Мен айтсам екеуің де тентексің. Алдымен жақынымның тентектігін айтайын *(Есенге.)* Сен менің басымды қорғамақ кісі болсаң олақтық қылып тұрсын.

К с б е к. Бесе, ақылды, дұрыс қыз болсаң, өз намысыңды өзің қорғасаңшы сөйтіп.

Еңлік *(Есенге)*. Қорғамағың мен болсам ырза емеспін бұныға. Батыр жаққан күйесінен ақтамайсың бұнымен.

Е с е н. Олай болса өзің жарасқан батырың екен қой, жағынам деп жапың бер. Өзіңді өзің ақтай бер. Тентексің мен бе екен сонда?

Еңлік. Жалғыз сен тентек емессің. *(Кебекке.)* Қонақ батыр, сен де тентексің. Батырлықтың жөні бар, бір жақтағы матай қызының намысын жыртып, жөн-жосығын білмейтін жат біреумен арандасудың саған да орны жоқ.

К е б е к. Ара түскен айыбым болса, ақылыңа көңейін, амалсыз-ақ көнейін мен, мақпал қыз!

Еңлік. Енді екеуіңе айтарым: қастарыңнан мен кетем. Тек аңғарыңдар, батырлар, мал үшін, жер үшін талассаң да мен үшін таласпаңдар. Әрекет жетер онсыз да, менсіз де сылтау аз емес қой, табылар! Екеуің де жөніңді тап, жайларыңмен жүре бер! *(Екеуі де бақылап, аңдып қалады. Еңлік кетіп бара жатып ән салады.)*

Еңлік.

Шын батыр уәдесінде ұдай тұрар,
Кездесіп қира-кезік тұрған шығар.
Бой беріп сабыры мен ақылына
Уәделі сәтті тосып әлі шыдар.

Е с е н (*теріс қарап*). Маған айтқан жұмбағы ғой. Уәделі үш күніне шыдармын.

К е б е к. Маған айтты! Кетіп қалма, тос деген.

Е с е н (*Кебекке*). Ксбек, сенімен мұндай жерде кездесем деп ойламап ем, бірақ ниетім қай жерде кездесем де шайқаспақ едім. Қыздың сөзі тоқтатып кетті.

К е б е к. Ізденіп жүрсең несі бар? Тоқтаймын десең әлі де ерік өзінде. Батырдың кегін қыз билеуші ме еді?

Е с е н. Жоқ, мен қыздың сөзін мақұл көрдім.

К е б е к. Олай болса бағанадан несіне арам тер болдың, әуелі қыздан ақыл сұрап алмай?

Е с е н. Ендігі сөзім мынау. Бұл қыздың турасынан бұдан былай кездеспейік. Кездессек сол жерде оң-терісімізді найзаның ұшы, білектің күші айырсын. (*Кетуге ыңғайланады.*)

К е б е к. Мақұл, мен кездесуді тіледім ендеше.

Екеуі екі жаққа кетеді. Тым-тырыс. Тасты жағалап қойшы Жапал ән салып шығады.

Ж а н а л. Қап, қап, қапы болды-ау осы жол! Кезігіп қалды-ау кер азу Есен. Өкпелейді-ау енді Еңлік. Бұны аңды деп Есен маған тапсырғалы дәл аяты ай болып еді. Содан бері аңдығашым Еңлік емес, сол Есеннің өзі боп еді. Кебектің жотасын бірде-бір шалдырмай, Еңлік сыртын алдырмай келіп ем. Мұрнын тескен тайлақтай қып, Есенді былай келе жатса былай бұрып салып, қаңғытып қоя беруші ем. Үлгі Еңлік көңілі өзімде деп қаңқиып сала беруші еді Есен, бойына сенген түйедей боп!.. Тоқта, Кебек келеді екен, ашулы ма немсе, жалтара тұрайын бетінен...

Кетеді. Кебек шығады.

К е б е к. Тас қияға жолым жетті. Тартынам деп жеткем жоқ. Қиын белге мен бассам, сыналар жерде жұртым да тұр. Бұзарың мен сотқарың емес ем. Ала көңіл, арамдығым жоқ еді. Арамза десең не дермін, ағайын. Ешбіріне қасым жоқ. (*Ойда.*) Қайта кездессек қанжар айтпақ кесікті. Жазығым жар сүйгенім болса, бердім барды Еңлігімнің жолына. (*Еңлік шығады.*) Келші, жаным, күпті қылмай, сертінменен келдің бе?

Е н л і к. Келдім, батыр, бар тілегім жолыңда. Оң сапар бер. Ақ тілекпен аттанам деп кеп тұрмын. Жасы-

рын бітіп, жарыңмын деп жарыққа шыға кеп тұрмын.

Кебек. Алдым қабыл! Ақ тілеуің басшы болсын алдымда. Кіналама, жазықсызбыз. Адал жолым куәсі бол, кең дүние! *(Айналаға қоштасқандай.)* Жүр, жаным!

Еңлік *(айнала қарап)*. Кең дүние... Тар ғана бір жол тарттым, қызғаныш етпе, кең дүние. Мүгдасым да сырласым ең, туған жер. Еркелеп, еркін болып кетермін деп ем. Қашқындай жасырынып барамын сенен. Әке-шешем қолынан аттандырып, құтты жеріне қондыратын баласы ем. Олардың оң батасын алмай барам. Туған ел, өскен жермен қоштасып, бір-екі ауыз үн қатайын сендерге. *(Әнмен.)*

Ата-анам, ақ батанды аттап кеттім,
Тентек ел талқысына тастап кеттім.
Болсам да шұбар жылан іштен шыққан
Қарғамас, деген сенім сақтап кеттім.
Туған ел, амандасам жас-кәріңе,
Бірге өскен құрбы-құрдас дос бәріңе
Жарасқан әзіл-сауық, аға-женге.
Аласың мені не деп естеріңе!
Аман бол. Найман шоқы, тоғайлы өзен,
Өрістеп қой асатын тұмсық кезен.
Берлі мен батыр шыққан Қарауылым
Ең дала көркі болып жалғыз безен.
Білмеймін қандай асу жолда жатыр.
Құз ба екен, қия ма екен таңдай татыр
Сыйшып аруақ пен бір құдайға
Ұстадым етегіңнен баста, батыр!

Екеуі жөнше береді. Жапал жүгіре шығады.

Ж а п а л. Еңлік апатай! Қайда кеттің? Жай жарастық қызығыңды бағып қорғап жүрмін деп ем... Не деп барасың... Бетіңді суыққа салып па ең?

Еңлік *(тоқтап)*. Менің жолым осы болды, Жапал! Бұлай болмас жөн бар ма еді?

Ж а п а л. Ұқтым, апа. Арманыңды бірге арман етуші ем. Осыған келер-ау деп өзім де топшылаушы ем. Бірақ айтып кетсең нетуші еді?

Еңлік. Қимағаннан, қысылғаннан еді. Өзің білдің, жаным Жапал! Жалғыз... Жалғыз күңіренген екі көрім қап барады қолыңда. Баласы бол, қасында бол!.. *(Жылап көріседі.)*

Ж а п а л *(бірге жылап)*. Қайтып қиям, апатай, іздеп

барам, бауырым жоқ деме... Жолыма жанын қияр бауырым Жапал бар деп кет...

Е н л і к. Қайда жүрсем білін жүр, ұмытпай жүр Ендігінді. Жаксы күнде, жарқын жүзбен көрістірсін жасаған. Қош, бауырым!.. *(Кетеді. Жапал жылап қалады.)*

Ш ы м ы л д ы қ

ҮШІНШІ АКТ

Төртінші сурет

Кенгірбай бидің үлкен ақ үйі — кең ордасы.

Б и *(жалғыз)*. Жағаласу жетпеді ме?.. Тәңірдің әлде болса олқысы бар дегені ме? Енді қандай сыбаға тартар екен. Найманды даңды судай тасқызып, бұрк-сарк еткізіп, мұнда әкеле жатқан Кенгірбайдың соры ма? Әлде адалы жылқысы, ақтылы қойдың тері ме? Найман бұл жолы келсе, ашынып келеді. Білемін, матайдың талай-дан тобықтыда жүрген есесі бар. О да найманды шүйе-лемей қоймас. *(Ойланып.)* Тағы да тебінгіден тер, қабырғадан қан жаудырам ба? Жоқ, қылша мойын талша деп бас нем бе? *(Басын шайқап тоқтайды.)*

Көбей, Қембай келеді. Амандасады.

Б и *(Көбейге)*. Жарқыным, аз ауыл тобықтың аман ба? Ер азамат не күйде.

К ө б е й. Ел тыныш, ер аман, найман кісісі ел шетіне келсе керек. Бүгін осында келіп түспек дейді. Шамасы жүз қаралы кісі болса керек.

Б и *(түнереп)*. Сөз ұстап келе жатқан басшысы кім екен?

К ө б е й. Басшысы қисық Еспембет. Онан соңғы Жомарт дейді. Тағы Көбек алып қапқан қыздың әменгері Есей деген найманның батыры дейді. Ішінде қатты өршеленіп келе жатқан сол болса керек.

Б и. Бітімі жоқ, безбүйрек Еспембетті салғаны ма? Найманның аужайын түйдім ғой. Артындағы елі қол жыйып отыр екен ғой. Одан алған хабарларын бар ма?

К ө б е й. Хабар келіп отыр. Айтқаныңыз рас. Най-

машың еркек кіндікті азаматы қалмасын деп жар салып шоктай жиылып, Қартпай би тарқатпай тосып отыр дейді.

Б и. Ендеше белді бекем бұғаннан басқа не қалды? Елге жар салдыңдар ма?

К ө б е й. Кеше сол хабарды естіген соң ел-елдің басты-басты адамдарына кісі шаптырып жібердім. Құлама бесін кезінде олар да келіп қалар.

Б и. Елге көп сөзді даңқтырмаңдар. Не істесек те наймашың бетін көріп істерміз. Ел жи дегенім — қандай заман болса да, құлағы түрінкі отырсын.

К ө б с й. Мақұл ғой. Көп ел жиылса, өз құлағыммен естіп кетер, қапысыз болармыз.

Б и. Кебек ел ішінде емес қой?

К ө б е й. Ел ішінде емес.

Б и. Бұл екі елдің сөзінде көлдсең ағайынның көз-құлағы болса мақұл болар еді. Арғынның өзге елінен келетін жан бар ма екен?

К ө б е й. Кебек арғын ішінде сүйсеу қылған бір бабам деп Қараменде биге сөз салдырған екен. Мен де сәлем айтып жіберіп едім. Бүгін келеді деп отырмыз. Елінен шықты деген хабар келді.

Б и. Ағайынның аужайын байқайтын бір кезеңге келіп тұрмыз ғой, не болса да... найман келетін болса тосып аларсыңдар. Мен атқа мінейін.

К ө б е й. Мақұл, мінсеңіз мініңіз. *(Тым-тырыс.)* Тек біздің ұстайтын сөзіміздің нұсқасы не болады, би?

Б и. Тобықты соры ашылмаған ел ғой, қай қияға соғарын болжай алмаймын. Мына жотасы көрінген екі сөздің екеуі де біздің елге жайсыз. *(Тоқтап.)* Бірін ұстасам елдің сағы сынады. Бірін ұстасам зықысы шығады. Амал не, аралық қандай бітім болса, соған тоқтарсыңдар.

К ө б е й. Мақұл, не болса да бетіне қарай іс қылатын болдық қой, кәнс, енді жүресіз бе?

Б и. Жүрсейін. *(Кембай, Көбей кісесін буындырады.)*

К ө б е й. Біздің осы бітімшілерге тіккізген үйіміз дайын болды ма? Үй жетпей қалып жүрмесін. Ондай ел сыныққа сылтау таба алмай, түймені түйседей қылатын. «Елемедің, ескермедің» деп.

К е м б а й. Жүз кісінің мөлшері деген соң он кісіге бір үйден, он үй тіккіздім. Құтушілерін де, сойыстарын да қамдаттым. Ол жағынан мін таба алмас.

1-жігіт (*алыстан айғайлап*). Қырамысыңдар, өздерің шетімізден! Не жазығымыз бар саған, келмей жатып басқа, көзге төнелеп. (*Билер аңырып қарайды.*) Қай басынғаны бұл? Қоя бірші, анау отырған биге барамын.

Көбей. Бұл немене шаң-шұң? Кімнің даусы?

Кембай. Осы жаңа ас басшылыққа қойған Қалдашбай ғой деймін. Наймандар келіп қалды ма? (*Тағы шаң-шұң.*)

Көбей. Білші, барып!

Кембай. Мына біреу келе жатыр ғой, осында.

1-дауыс. Ал, ұра ғой тағы, көне ұршы енді, көрейін! Тіпті қалай-қалай асқақтайсың өзін? Ісініп келсең ғой, түге. Биге барамын.

2-дауыс. Бара ғой биіне. Сенің биің болса мұндағы елдің зәрсі ұшар деп пең?

Кембай баруға ыңғайланады, Қалдашбай жүлқына кіреді, беті қан. Кембай қықтығып қалады.

Көбей. Не болды саған? Немене жүлқының жүргенің?

Кембай. Шаң-шұң не? Не қып жүрсің, түге. Найман келді ме?

Қалдашбай (*қатты*). Келіп, қырып бара жатқан жоқ па солар? Алдынан тосып алып, аттарын байлап, үйді-үйіне кіргізіп жүр едім. Әне бір ісінген біреуі қыпқызыл жосадай қылып отырғаны мынау. Бұл не қорлық басы?

Көбей. Жә, өрекімей-ақ қой! Бас жарылса бөрік ішінде, шегің шықпас. Айтқандарын істеп, дауласпай, төбелеріңнен тік тұрып күтіңдер.

Қалдашбай. Жоқ-ау, төбелесейін деген пенде болса, бұйырмасын.

Кембай. Жә, болды деді ғой енді.

Көбей. Кембай, бұл не қылғаның?!

Кембай. Бұл уақытта келеді деп ойламадық қой!

Көбей. Ей, бар болсын, келмей жатып шаң-шұң шығартып.

Кембай. Өзім барайын енді әлде болса да... (*Шығады.*)

Көбей (*жалғыз*). Бидің айтқаны рас қой! Терісіне сыймай келгендерін естіп отырмын. Еспембеттің қылығы ғой бұл. (*Басын шайқайды.*)

Караменде биді екі жағынан екі жігіт сүйеп алып кіреді. Қасында Қосдәулет, Матақ.

Е, қарт бабам да жеткен екен ғой. Ассалаумағалейкүм, баба! *(Бір жағының сүйемелдеп қарсы алады.)*

Қараменде *(тұрып)*. Аз ауыл тобықтының баласы болып қиыр жайлап, шет қонып, жалғыз жүріп заны болған ел едің. Тосқауылдың тар кезеңінде кездесіп отырмыз ғой, ала көңіл артта қалсын. Құшағыңа құшағымды қосайын, қарағым, келші, Көбей! *(Көбей екеуі көріседі, бәрі де отырады.)* Ел-жұртың аман ба, жарқын-ным?

Көбей. Ел әзір аман, баба! *(Тым-тырыс.)*

Қараменде. Істің қазіргі ұсқынына қарағанда, береке бітіммен тынатын беті жоқ. Менің де дәнекерлігім аз болар. *(Тоқтап.)* Көбек тентектің екі ауыз сәлемі үшін қолдм. Арғында бел қылған бір бабам тірі ғой деп, бір тентектік қылып едім деген екен.

Тым-тырыс. Найман кісілері шығады.

Көбей *(сәлемдесіп)*. Жолдарың болсын.

Жомарт. Айтсын.

Көбей *(Кембайға)*. Мына кісілерді сусындатып, ас қамдатыңдар! Жолдан қажып келген шығар.

Еспембет. Жол қажыта ма, жоқ қылығың асып, қырыс тобықты, сен қажытамысың? Қайсысы екепін қайдан білейін әйтеуір найманның қажығаны айқын.

Көбей *(күліп)*. Қажыдым дегенің сөздің кезегіңе айта салған бір қырың ғой, әйтпесе, Еспембет, сен қажытын күн болған жоқ.

Еспембет. Тобықты, құрып қара болат емеспің екі жүзді алмас кеспейтұғын. Сенің қаттылығыңа найман қайтып шыдасын, қайтып қала берет те.

Көбей. Сол тобықтыға төтеп берем деп келіп отырсын ғой, сен де жалғыз өзін! Ет-бауырын сілжірсең бара жатса көреміз ғой!

Еспембет. Білмеймін, көңіл шіркін күдікті болып қалыпты. Тобықтының бні құйрығын сыртқа саларда майталманым деп бетіне сені ұстайды депі еді. Сенің қаншалыққа жұмсағаныңды біз де көерміз, түбінде көмейдегі көмескіні болжайтын табаны бұдырлы би сенсің, біз үлгіні сенен аламыз ғой.

Көбей *(Еспембетке)*. Сен шырға тартасың ғой со-

лай, бірақ түбірлі сөздің түйіні сенде көрінеді ғой. Қай жаққа тартсаң да ерік өзінде. Қаттылық деген қалпың болушы еді. Әлде машығым деп сонына тартпасаң.

Еспембет. Сенің еліңнің сынына толып, қызын алайын деп жүргенім жоқ, тобықтының шешені мен ділмарынан алған мақтанмен найманның арылған етін семіртіп, аш бүйірін тойғызам ба? Құдай ежелден жүргізген бетіме көшірсін.

Жомарт. Бұл би қайда, бір жаққа жолаушылап кеткен бе?

Көбей. Жолаушылап ұзаққа кете қойған жоқ. Бір ағайын арасының сөзі болып, соған шақыртып кетіп еді бүгін.

Жомарт. Қашан қайтады?

Көбей. Осы бүгін де қайтып қалар. Сіздердің хабарларыңызды естісе көп бөгеле қоймас. *(Тым-тырыс.)*

Жомарт *(Еспембетке)*. Жә... онда да тамам елді піріп кеттік. Мұнда да масайрап жатар күн емес! Қелелі сөзге көшіндер, билер!

Көбей. Мақұл, би Жомарт, көшейік! *(Тым-тырыс. Еспембет қамшы тастайды.)*

Жомарт. Еспембет, сөйле!

Еспембет *(ызғарланып)*. Уай, тобықтының баласы, матай-тобықты болып тұрған күнінде атыстың, шабыстың араздыққа сылтау таба алмай, түймедейді түйедей қылып бұл ісің алты алашқа әйгілі болған. Тобықты, шаялығыңды қылдың ба, білегі жуандығыңды қылдың ба? Алалы жылқы, ақтылы қойын жосылтып алдың. Ата қонысынан іргесін аудардың. Ел-жұртты шұбырттың. Айрандай аптап, күбідей пісіп жүргеніңде ай дер ажа, қой дер жожа болған жоқ. Енді міне шарпуыңды матайдан асырып, найманға тигізіп отырсың. Жетіп отырған жесірімді бір тентегің ат сауырына салып әкетіп отыр. Ағайын, ұзында өшті, қысқада кекті емессің. Бітім сұрап, кісі салсам бақайыңнан келтірмейсің. Мына найманға алынбай жүрген кегің, тимей жүрген есен болса оныңды айт. Әйтпесе мен тобықтының қосысы емеспін, мынауына кесігіңді айт *(Көбей қамшы тастайды.)*

Жомарт. Сөйле, Көбей.

Көбей. Еспембет, сөзің шын. Ұзында өшті, қысқада кекті ағайын емеспін. Найманның елдігіне істеп отырған жаулығым болса, аруақ, құдайға тобықты шет болатыны-ның шын. Матай мен тобықтының бүлігіне бұл елдің қай-

сысы себеп болды? Мен оны қазбаймын; даудың қарасын көбейтем деп құлындағы сақау, құнандағы тісеуді осы сөздің үстіне әкеліп үйгенің лайықсыз. Матай қой аузынан шөп алмайтын момын ел болып отырғанда бұл сөзің сияды. Тентектік ылғи тобықтың шығады дерсің. Бірақ сол матай мен қалған найман неге жауласады? Бүгінгі найман мен шиеленістіріп отырған сылтауды алсам, ол ел таразысын аңдамаған албырт жастардың шалалығы. Рас, тентек болса тобықтының тентегі иесіз демеймін. Ағайын жолыммен бітіссейік, билікті маған бергенің шын болса, мен айтайын. Жалғыз-ақ түбір сөзді түйінді сөз қылғанымыздың лайығы жоқ.

Ж о м а р т. Сөйле, Еспембет.

Е с п е м б е т. Көбей, мен билікті саған айтқызысам, өз сйдағымнан асырып түсіреді деп айтқызам. Егер есі-дертің менің дауымды жасытпақ болсаң, жайдақтап жадағайлатпақ болсаң, мен билікті айтқызыбаймын. *(Қатты.)* Мен тұщы етіме ащы таяқ тиді деп отырмын. Шолақ байтаалдың құйрығындай тобықты, өктемдігің асты деймін. Тасқын судай кемеріңнен асып отырсын сен *(Көбейге сөз береді.)*

К ө б е й. Еспембет, кеден кеден болды, кедергі неден болды деп отырсын, мен саған бұл дауың орайсыз деп отырғаным жоқ. Екі елдің сөзін скеуміз ұстат кездескен соң дәнекер болатын жағын қарастырайық дейім. Болмаса қой асығын қолыңа ал, қолайыңа жақса сақа қой. Жақпаса билігіңді өзің айт. Сапты аяққа ас құйып, сабынан қарауыл қарайтын болсаң, мен билік айтпаймын. Тағы айтарым — тобықтының азды-көптігін сарапқа салар жер емес бұл. Көп болғанда кімнің басы кімнің қанжығасында жүр еді? Тобықтының найманға істеген өрлік өктемін көргенім жоқ. Керіс неге керек? *(Тым-тырыс.)*

Е с п е м б е т. Олай болса, сенің қырмызыдай талдап шығарған сөзіңе мен ере алмадым, менің билігіме тобықты баласы тоқтайтын болсаң, өз тентегің ана Кебек, қыз — атамның аруағына қастық қылған менің тентегім, скеуін шығарып бер былай! Мойнына арқан таққызып өз қолымнан өлтіртемін. *(Тым-тырыс.)* Қазір етем осыны. Әкпел, ұстат қолыма!..

Ж о м а р т. Сөйле, Көбей.

К ө б е й. Еспембет, тобықты да рулы ел, «иттің иесі болса, берінің тәңірісі бар», сенің мына айтып отырға-

ның береке бітім емес. Найман мен тобықтының арасына ердің құны, нардың бұлының дауын саламын десу. Мұның арты ата-ұрпаққа кететін үзілмес қан кегі болғалы отыр, ер қанын мойнына жүктеймін деме. Бітім іздесең дүниеге тоқтасайық. Бауыр елдің арасына бұндай сұмдық сөз тастағанша би атанбай, жерге тықсамшы бұл жасымды.

Ж о м а р т. Сөйле, Еспембет.

Е с п е м б е т. Жок, мен ондай емексіткен сөзге еліге алмаймын. Менің кесер сөзім әлгі. Бір емес, екі таңдау тастадым. Аяғаным сол-дағы. Тоқтасып бауыр болам десең көнесің айтқаным. Көнбейтін болсаң арам алыс алашпын. Оразаның түбіне мақсым жетер, азған елдің түбіне тақсыр жетер! (Қатты). Тобықты, сені аялағаным жеткен. Бұдан артық менен бітім іздеме! Бұл айтқаным көнбейтін болсаң, екінші сөзім — тағы бір берер таңдауым — тура тұрысатын жеріңді айт, менің қолым жасап дайын отыр. Тобықтының жығасы жығылмайды екен ғой бұл... көрдім, күттім, ал міне, жауабымды қазір бер! (Тым-тырыс, Көбей үндемейді.)

Ж о м а р т (жан-жағына қарап). Ағайынды екі рулы елдің баласы, сөздерінде әлі күнге бітім жотасы көрінбейді. Тағы сөйлейтінің бар ма? Жок па? (Тым-тырыс, тобықтылар күбірлеседі.)

1-д а у ы с (тобықтылар өз кісілеріне). Күн бұрын еңсесі түсіп неғып кетті?

Ж о м а р т. Сөйлеуші бар ма? (Тым-тырыс.)

1-д а у ы с. Енді бір айтқан соң сөз бітеді ғой. Еспембеттің соңғы сөйлеген сөзі сөз болады ғой.

2-д а у ы с. Бұларға не болып кетті.

Ж о м а р т. Жә... сөйлеуші болмағаны ма? (Қарамеңде ақырын қозғала түсіп қамшысын тастайды, тым-тырыс.)

Ж о м а р т. Сөйле, қарт би!

Қ а р а м е н д е (аз отырып). Сөз ем болудан кетіп, ауыздан шыққан жел есбінде болған заман ғой. Сондықтан сөйлер, сөйлемесімді білмей көп отырдым... Бәрің де замандарыңа қарай туған ұл екенсің. Туысыңда қапы жоқ. Бірақ бізге жат дүние екен. Содан байқағанымды айтайын: азған заманның белді биі бойлауық жылқы секілді бой бермейтін қисық болады екен. Не еп іздеген ысқаяқ келеді екен. Ағайын ел араздыққа сылтау таба алмай, түймедейді түйедей қылып, өсек, жыбыр әрекетке белшесінен батқан екен. Жас ұлғайып, сақал, шаш ағар-

ған күнде бір тобына кездескен екем, туысқан, ажарыңнан түңілдім. Көрмесем деген заманым еді, бұған жазалы мынау құп-қу болған сақал мен шаш та!

1-д а у ы с (*жанындағыларға*). Жарықтық, алты арыстың қамқоры емес пе, күйініп отыр ғой, қайтсын...

2-д а у ы с. Не десің... күймей қайтсын...

Қ а р а м е н д е. Араңа ксдергі болып отырған сөзге келсем: о бір заманда бұл түс шайысатын іс емес еді. Қатынды не ел шауып, егер қылып жатқан аларсың, не ағанды өлтіріп жеңгенді аларсың деген аталарыңның кешегі айтқан сөзі еді. Ер жігіттің жесірін өзіндей жігіт алса, еркек болып туған ұл өз кегін езі алушы еді. Рулы ел болып тайлы таяғын қалдырмай шұбырып жүріп, жас жігітке қатын әперген жоқ еді. Бұ да жаңа заманның жаңа бір түрі екен. (*Есен ашуланып күбірлейді.*)

Д а у ы с т а р (*наймандарға*). Тобықтыға бұрын отыр. Дәл осылай! Көерерміз!

Ж о м а р т. Найманның баласы, тақат қыл!

Қ а р а м е н д е. Ағайың, көзіңе қан толып, түгінді сыртыңа теуіп бүгінгі сөзге осынша түйіліп отырсың. Осының артынан ертеңгі сөзге, ертеңгі бәлеге көзіңді салдың ба? Айтып отырған сөзіңнің жеңілі білегінің күші бар, жүрегінің түгі бар, осы отырған аламанның маңдай алды бір туысқан баурының қанын төгем дейсің, немесе сікі ру елдің еңкейген көрі, еңбектеген баласының қанын төгіп жасып ағызамын дейсің. Ел шырқын бұзамын дейсің. Қай сөзінде мақұлдық бар? Қай сөзінде қасиет бар? Неңді қадір тұтайын! Қайран халқым, азғаның ба өрекемен осындай! (*Жым-жырт. Аздан соң.*) Арадан жол тап, тыныштық ойла. Артындағы етегіңнен ұстаған еліңнің мойнына артқан қарызын ойла. Бізді апарып араңдат, жаңа жерден жау тауып әкел деп ешқайсыңның елің де тапсырған жоқ.

Ж о м а р т (*аздан соң*). Қазаққа қамқор болған Қараменде деп аталып едің! Ұғушы құлақ болса, айтылмай қалған сөз жоқ! Батагөй қарттың сөзін сенің аузыңнан естіп отырмыз. (*Наймандар ыза болған пішін білдіреді. Тым-тырыс.*) Жә, бидің сөзінен соң сөйлейтіндерің бар ма? Жоқ... сөз тоқталды деп санаймыз ба? (*Тым-тырыс.*)

Д а у ы с. Бабамаңнан соң кім сөйлейді?

Е с с е н (*ашулы, Еспембетке*). Найманның түгел сөзінің түбін ұстаған белді деген бидің бірі сен едің! Сөйлей-місің, Еспембет, жоқ па?

Еспембет. Алдыма Жомарт туысканың кедергі салып қойды. Не сөйлеуші едім? Менің де би деген атым бар. Ылғи кер тартып, кесір шығара беретін қарғыс атты мен-ақ ала берем бе?

Есен. Би сөзінің құйрығы маған соқты ғой. Еңдеше маған рет бер.

Жомарт. Сөйле, олай болса, батыр Есен! *(Бәрі Есенге қарайды.)*

Есен. Айтты ғой сонау би, шын батыр өз кегін өзі іздеп алушы еді деп. Мен арысы найман, берісі өз кегімді қуған батырмын. Менің басыма сөз қалса, осы жолда кездесем Кебекті ең алдымен жекпе-жекке шақырам. Өз қолыммен өлтіремін. Онан соң елде жиылып отырған найман да, мұнда келіп отырған жиын да менің намысымды жыртып келіп отырған жоқ. Ел намысын қуып кеп отыр. Бекер ме еді, айтшы көне? *(Наймандарға қарап.)* Іркілетін жерім жоқ. Найманның алғанқы айтқан екі сөзі сөз. Мұнда келген билердің табанында бұдыр жоқ болып тайғанаса өзі қатын болсын. Бірақ мен ұстадым ел кегін. Мына найман ерлері бірге ұстайды менімен.

Дауыстар. Рас айтады! Сөз осы!.. Сол! Сол-ақ! Солай-ақ!

Есен. Әне, болды біздің сөз. Тобықты билерімен сөйлесіп жауабын берсін. Не Кебек пен қызды бер! Болмаса тұрысатын жерінді айт! Қайдасың осы сөзге еретін найман, тарт менің соңымнан. *(Барлық найман түрегеледі. Есен билерге айналып наймандарға.)* Жә... тарт, не тұрыс бар! Найманның ішінде де шіріген жұмыртқа бар дегендер шықпасын. Көрермін мен оны да! *(Шығады. Жомарт, Еспембет іркіліп барып шығып кетеді.)*

Қараменде *(Наймандар кеткен соң)*. Жә... сөз бітті... Екінің бірі... Екінің бірі...

Көбей *(назаланып)*. Қайтесің енді. Қолыңмен істегенді мойныңмен көтересің деген осы. Бастан атқуыдап отырғаннан-ақ сезіп едім.

Кембай Жә... біз бұған не айтамыз! Биге де үлкен дерт болды ғой, бұл.

Көбей. Кімге дерт болмай отыр. Ел намысының тапталғаны ма! *(Би шығады. Көбей басын көтеріп өзгелерге.)* Сендер шыға тұрыңдар! *(Көп тобықты кетеді. Қараменде, би, Кембай, Матақ, Көбей, Қосдәулет қалады.)*

Көбей. Еспембет құлаш ұрып шарықтап тұр, шағулы жерге келетін емес, би!

Б и. Айтшы кәне, қайтсең тыным табам дейді?

Қ ө б е й. Матай мен тобықты, сендердің араңда қандай жаулық болса да, мен қатынасқаным жоқ. Мынау тұста найманнан туғаным шын болса бұл қорлықты көріп отыра алмаймын. Не Кебек пен қызды шығарып бер! Болмаса қолым дайын тұр, тура тұрысатын жерінді айт дейді. Анау, жер түбінен ұстатып жіберген сөзі осы көрінеді.

Б и. Не сұмдық? Қандай қорлық күн жеттің? Қуарған қатал өлім күн! Не еріңнің қанын бер... не мынау келіп төніп тұрған қараша-қауыс үстінде, ақ қар, көк мұз алдында жөңкіліп босқан жұртыңның көз жасын төк.. Зарып бер! Осы ма еді, осындай ме ең мені тосқан қу ажал!?

Қ ө б е й. Екі сөзімнің қайсысына болса да байлауын би айтсын деді. Жауапты өзіннен естігісі келеді.

Б и. Найман көп! Көптің ісі кудемен келмей неғылсын. Табандасып шыдайын десем, көлденеңнің көзіне әшкере болған ісім бар. Тентектік менде!.. Алмас қылыш жүзіне табап басқан қылығым бар. *(Тым-тырыс. Даладан дабырлаған дауыстар.)*

Д а у ы с *(далада)*. Сен бар, сен бар, айтып кел.

Ж і г і т. Баба... тыста тұрған ел-жұртың, ер-азаматың жіберді мені. Кебек арғыннан асқан ардагеріміз емес пе еді. Одап артық ұл туып па еді тобықтыдан? Кім етіп еді оның еткен сибсгін! Қолымыздан оққа байлап бергенше, қырылсақшы ел болмай! Жағасы жақыт кіреуке жебесі жетіп жүн болғанша шыдастық. Найманның не пәлесі болса да көтердік. Кебекті бермесін дейді..

Б и *(қатты)*. Мен тобықтының намысын сатып ағарттым ба, сақал, шашты. Билігіме ара түсем деген қай бассыздық! Шық!

Қ ө б е й. Бар, орынсыз жерге қилікпе!

Жігіт шығады. Бірақ тыстағы сәл даурық бөгетті бұзып кимелей, екпіндей басып Абыз кіріп келеді. Қолында ұзын ақ таяқ, үстінде өзге қазақтан бөлек ұзын ақ кебентай. Басында ақ бөрік. Кіре бере екі биге қатты қадала, қатып қарап қалыпты.

А б ы з. Е-е-й, өңкей би! Жас кірмесе мен кірем!.. Жұрт есітпесе мен есітем кесігінді... Баса кірдім үстіңе... Келдім қаралы қуыс шатымнан жаралы бауырымды сүйретіп!.. *(Адымдап төрге шыға береді.)*

Би (*жақтырмай, Көбейге*). Кім еді бұған атой берген, түге!..

Абыз. Өзім... өзім. Тарт жалаңды жазықсыздаң... Айта бер айтпак нарқынды!.. (*Екі би Абызға қарасады да, амалсыз көнген ажар байқатады.*)

Би. Неге келдің жел аударған қаңбақтай?!

Абыз. Шер ыршытты шабақтай. Сездім, Кеңгірбай, сездім сұмдық салқыны.

Қараменде. Ер азаматтын әлгібір сөзінде жалын тұр ғой, елдік тұр. Тобықты сағы сынғалы отыр. Кебекті қолыңнан өлтіріп қойып бәрібір тыныш отыра алмайсың. Сені мен маған да қиын кезең болмас осындай? Дадаңның баласы да Кеңгірбайға өкпелі едім деп отырып қалмас. Шексіз шыдам жоқ. Бермеу керек Кебекті!

Би. Уай, Көбей... Осы мына бабаңның өзінен басқа келген бар ма елінен?

Кембай. Әзір келген кісі жоқ. Бидің өзі ғой...

Би. Қолсыз сайраған тілді қайтейін. Қызыл тіл мен қу жақтан бұндағы тобықты да кенде емес қой. Өз артыңа қарамасаң басқа шығар жол жоқ.

Қараменде. Өзің болсаң, өзіңе сен! Бәрібір шық найманның қарсысына!

Би. Қыздырманың қызыл тілі ғой!..

Қараменде (*ашуланып*). Қасқырша өз күшігінді өзің жейің дедің бе?

Би. Дадаңның улы тілің ауру денеме тағы да сұқтың ба кезің аңдып? Бауырлығыңды бұдан бұрын да сынағамын. Елжіреген жүректі көргем жоқ-ты.

Көбей. Билер, бұлардың не? Ескі жараны білтелемей, мына сергелден болған елге жол табатын жөндеріңді айтсаңдаршы!

Абыз (*Қарамендеге*). Уа Қараменде, сені жұрт баба десе, мен сенен де гөрі кәрімін! Қостамаймын Кеңгірбайды, құптамаймын сені де. Елің... елің жоқ па еді дадандай! Елің болса, қолың көне? Тіпті тобың болмасын, тобырың көне?! Не тұрысың... Не көмекке, қай керекке келдің дедің? Ер сәлемі әкелсе, ерте келмес болар ма, ер-азамат тұрғысын! Сылдыр сөзбен шығарып сап, сынайын деп кепсің ғой. Қөлгір сөзбен көлденең болғың кепті ғой. Алданбаймын... алдамаймын!

Қараменде. Жетті... жетті тілің сүйегіме! Тоқтат, Абыз!..

Абыз. Өзің айт... барынды жиын да, тек баурынды сүйіп айт, Кеңгірбай.

Би. Бауыр... бауыр! Менің атам Әнет бабам емес пе еді?..

Абыз. Не дейсің! Не деп келсің сен? Әнет бабаң, Әнет бабаң серік пе саған... бұ шақта! О-о-о!.. Сонау... сонау ма? Қалқаман — Мамыр етпек пе ен? Сұмдық. Ерінің жаны бөрінің аузына түскен сұмдық заман! Сұм заман!..

Би (ақырып). Доғар тілінді! Жоғал!

Абыз. Сөздім, Кеңгірбай, кетермін! Кетермін, сұмдық салқынын сезгеннен кетермін! Жақын елдерді екі жарып алып, жарғыман тұр тағы да! Жетісерсің сонымен би мен бек! Үздім күдер сендерден, елімнен — сонау найман елімнен сұрап алам жас жанын! Араша тілей соған барам! Соған сенем, сенем мен!

Би. Жоғал бәрің көзімнен! (Көбейге.) Шығар... Шығар мынау екі қаңбақ шалынды!.. Бар... бар, есіттім үндеріңді!.. (Көбей, Кеңбай... Қараменде мен Абызға ойысып күңкілдейді. Анау екеуі қатар тұрып екі бөлек шыға береді. Қосдәулетке.) Шақыр. Шақырып бер маған Еспембетті!.. Еспембетті шақыр қасыма!.. (Қосдәулет шыға жөнеледі.)

Көбей (екі шалды шығарып). Еспембет! Еспембет!

Кеңбай. Бұларды кетіріп қасына алары кім? Еспембет пе? Би. Керек еттім жау биді... Иә, иә! Арыламын өзінен!.. Өз құлағыммен өз аузынан есітем!.. (Сыртта «Еспембет! Еспембет, Еспембет!» деседі.)

Би (Көбейлерге). Сендер де барындар, оңаша... оңаша бер маған Еспембетті!..

Дауыстар: «Еспембет! Еспембет!» деседі. Көбейлер шыға беріп, есік шалқасынан ашылады. «Еспембет! Еспембет!» дескен дауыстармен қатар, қатты адымдап Еспембет кіріп келеді. Екі би үнсіз қарсы қарасып қалған.

Ш ы м ы л д ы қ

ТӨРТІНШІ АКТ

Бесінші сурет

Тау арасы. Тоғай. Аласа қос. Есігі ашық. Ішінде Еңлік ұйықтап жатыр. Жанында құндақтаулы баласы. Кебек қостың жанына келеді.

Кебек (есіктен қарап). Тыным алшы, аз да болса тыныштық тапшы сөйтіп, Еңлігім. Әлінің аздығына қарамай, азғантай көзім ілініп кетсе, басымда ғана отырады. Қимасым-ай, қанатым-ай, қанатым-ай, талдың-ау, талдырды-ау сенген жұртым! Аң болып, адам көзінен тығылып көрген өмір құрсын. Жалғыз болсам, бір сәрі еді ғой. Тартар едім таймас жолға, табар едім, қаза болса ер қазасын. Еңліктің өз басы болса да бір сәрі еді. Қалар ма еді жанымнан, қалысар ма еді қайрат та? Ексімізге бірдей жұбаныш та өзі боп, ауыр жүк те өзі боп кішкентай бір қошақаным, балапаным жатыр мінеки. Бағың ашылатын күн болар ма — әлде сорға туған сорлымысың, бишара. Япырым-ай, елі болса да, жауы болса да келегін уақыт болып еді, әлі де бір елес жоқ! Не деп келер? Не десер! Екінің бірі: я ұл атанып ел табам, я қанішер қайқы болаттың қайратын сарапқа салып өлтіремін! Өлісем!..

Еңлік. Батырым, не деп тұрсың? Сөзің қалай жат еді.

Кебек. Еңлікжан, мен не айттым? Жай бір өлен емес пе?

Еңлік (сыртқа). Ойын менен жасырады. Жасытпайын, үрейін ұшырмайын дейді ғой. (Кебекке.) Ендеше менің құлағым қақас естіген ғой. Кейде шырт ұйқыда жатсам да, ояу жүрсем де құлағым әлдеқандай жаман сөздер санқ етіп естіліп қалғандай болады.

Кебек. Өзің де бір уақыт тыным алып, тыныш ұйықтамайсың. Соның өзі-ақ талдырмай ма! Тасташы осы, сен ғана тасташы күдікті. Маған қалдыршы соның бәрін. Жадырасыншы жүдеу, кейіс қабағың. Долы дүние тулап жатсын айнала. Кетсін мұнар. Кетсін мұнар, кетсін тозақ толықсып туған айымнан! Қосыл! Қосылшы, жаным, әніме! (Ән салады, екеуі құшақтасып отыр.)

Бір меп деп ата-анадан безген, сәулем,
Қорқыныш жас жүрегін езген, сәулем.
Мықты ұстап етегімнен, басын байлап,
Қауіпті жапаң түзді кезген, сәулем.
Қан жауған камалдарды бұзған күндер,
Қандырған білек құршын ұзақ түндер.

Бәрі де жап жарыма жеткен емес,
Күриды қызығыңа бойда сұлдер.

Еңлік. Өзге тілек тілемеймін осы құшағым жазылмай кетсін. Айырмасын арам қол. Қуанышым, өтінетін бір-ақ қана тілегім бар... Осы күн, осы кезбеден мені қажиды-ау, әлсірейді-ау дей көрмеші.

Кебек. Неге айттың оны, Еңлігім. Неге үйдейсің?

Еңлік. Не сергелдең болса да, серігін болдым деп аттанып ем. Артымда аяр нсм қап еді. Бауырыңда панаңда кешкен жалғыз күндік тірлігіме бұрынғы барлық ұзақ жылдарымды теңемеуші ме ем. Тек мынау біраз күн... Әлсіздік, аналық шақ...

Кебек. Айтпа... айтпа, атама оны. Бұл шағыңда әлсіз деуге аузым барса, азғаным болар...

Еңлік. Болды ендеше. Азғантай бір түйткілік қапа сол еді. Жуып-шайдың, жоқ еттің ғой бәрін, батырым. Қуанттың ғой.

Кебек. Соның шын болса ән салып бер.

Еңлік әдемі, мұңды ән айтады. Жәуетей шығып қарап, ән тыңдап тұр.

Жәуетей. Екеуі ғана. Екеуден-екеу-ақ... Сонда да рулы елдей. Сүйеніскен егіз марал!.. Әттең екі бейбақ...

Кебек (*селк етіп*). Жәуетей, аман ба, жаным.

Еңлік. Е, мынау... ел-жұртың аман ба, жаным.

Жәуетей. Ел аман, өздерің де есен-сау жатырсыңдар ма?

Кебек. Біз есен-сау болмай не болушы едік. Кәнс, не болды, жұрт не деп жатыр. Айтшы тез!

Жәуетей. Жұрты құрсын, елдігі кеткен ел емес пе біздің тобықты.

Кебек. Не болып қалды?

Еңлік. Жарқыным, сөз аяғы бұзылды ма?

Жәуетей. Енді бізге бұл жерде тұруға болмайды, қаптайды жауыздар. Тез бұл жерден кету керек.

Еңлік. Бәсе, жүрегі құрғыр осыны сезген екен ғой.

Кебек. Айтшы, не болды? Неге тоқтады? Ұстап бермек болды ма?

Жәуетей. Ұстап бермек емес, бірақ қорғамайтын болды. Өзің ұстап ал да, өз дегенінді ет деді! Найман қаптап іздеп келеді.

Еңлік. Жасаған-ай... Не деген тасбауырлық!

К е б е к. Бұл билікті кім айтты, найман ба, Кеңгірбай ма?

Ж ә у с т е й. Бәрін айтып тұруға болмайды. Қаптайды ғой жауыздар! Жүріңдерші, жөнелейік!

К е б е к. Жәуетей, билікті кім айтты дейім? Тобықты оңай көнді ме? Айт бәрін. Әлде бізге қашу да керек емес шығар?

Ж ә у е т е й. Олай деме, досым!

К е б е к. Дос болсаң, жасырмай бәрін айт, жасқанбай-ақ. Мен осыны естімей ешқайда қашпаймын.

Ж ә у с т е й. Билікті әуелі Еспембет айтты. Тобықты көпке шейін көнбеп еді. Найман ішінде Есен деген батыр бар екен, бөле басы сол болды. Қараменде де көп таласты. Сол билің сөзінен кейін найман тоқтағандай да болып еді бір кезек. Бірақ жаңағы Есен сөйлеп, бар найманды артынан ертіп алды. Кернеп кетті. Соған соң би... Кеңгірбай би жаңағы жауапты айтыпты... Айтқаны құрсын жалғыз-ақ, қара бауыр қатал би! Өз көңілімде күдік көп... сенбеймін! Еспембет оңаша сөйлесіп ап кесті. Қандай айла шешті? Қаншалық саудаға түсті сенің басың? Есіл жасым! Тас қараңғы сыр қалды. Бірақ не дермін, дегені болды, дегені болды ғой Еспембет пен Есенің!

Е н л і к. Есен! Әлі де бұл соңымда ма еді?

К е б е к. Ел кісілері қара көңіл биге — Кеңгірбайға ерген соң, сразамат соларға берген соң, ар жағында не қалды, айтыңдаршы? Күні-түні қашып-пысып аң болып, тағы жүргенде көңілдегі медеуім не болды, кім болды, айтыңдаршы?

(Есен кіреді.)

Е с е н. Кебек! (Кебек екеуі тап беріседі.) Бір-екі ауыз сөзімді айтқыз әуелі...

К е б е к. Семсер жүзінде айтылған сертті ұмытқам жоқ, шық!

Е с е н. Кебек, батыр болсаң досбірін қашпасың, үрейленбе!

К е б е к. Шық!

Е с с е н. Кебек, сен мені іздеп тауып тұрған жоқсың. Мен сені іздеп кеп тұрмын. Найман тобымен бірге келсем олар мені жекпе-жекте алыстырмас деп ұрланып әдсілі кеп тұрмын. Менің мәнімді осыдан біл. Бар айтпағым осы ғана. Енді келсең келе бер!

К е б е к. Олай болса, ер екенсің, кел. Аргын, найман берекесі екеуімізге қарамай-ақ қойсын!

... Е с е н. Сенімен туғанда жұлдызым қарсы боп туған, ағам Көшен келі де қарыз мойнымда. Сені өлтірмей тынбақ емес көңілім! Кел бермен! *(Екеуі қатты илысып, қанжарласып жүреді. Кебек жеңіп құлатады.)*

Ең л і к. Жасаған, жарлығыңа ырзамын. Жарығым, жаның аман қалды ма?

К е б е к. Кеудемді жеген бір құрттан құтылайыншы тым құрса! Өліс депті ғой. Ала өлмей неге кетем?

Ж ә у е т с й. Ал енді кетелік, болшы, жандарым!

К е б е к. Жәуетей, несіне жабыса бересің сөйлеп. Кебектің дәуресі кеткен, оның елге керегі жоқ. Оның орнына қуыс қурай. Қашпаймын мен, осы жерде тосып аламан найманды! Дұрыс айтып тұрғам жоқ па, Еңлікжан?

Ең л і к. Батырым, сені менің ғана басым болса бір сәрі *(жөргектегі баласын көрсетіп)*, мына сорлыны қайтеміз! Соры ашылмаған сорлы бейбақ осы болмай ма? Осының қарызы үшін кетейік, жаным!

К е б е к. Шын айтасың ба, сен де тілейсің бе, қалкам?

Ең л і к. Жалынамын, жаным, қайтемін!

К е б с к. Олай болса дайындалыңдар. Мен атты әкелейін. Ал енді біз қашқынбыз! Өмір бойы қашқын боламыз. Қоян жүрек қорқақ боламыз! Көріпген адам бала-сынан тығылып, бұзып қашатын тау тағысы боламыз? Ал біз қаштық.

Жәуетей мен Еңлік дайындалады. Тас арасынан найман қолы кернеп, жипала бастайды.

Д а у ы с. Жау мұнда! Қапта, қапта!

Е с п е м б е т. Тоқта! Мынау Есен ғой, өлтіріп кеткен екен ғой.

Д а у ы с. Ойбай, бауырым...

Ж о м а р т. Қанішер тобықты, қанқұйлы тобықты қылған екен ғой...

Е с п е м б е т. Доғар... Есен бұл күнге дейін найманның батыры болса, қазірде тобықтының жығылған жығасын қайта тұрғызған найманның бір шіріген жұмыртқасы. Жекпе-жекке шыққанда тапқаны ғой Жылаған көз жасымның садағасы. Бір ауыз сөз айтпасаң өлексесін былай апкет. Мұны жайлап қашқан ғой Кебек.

Д а у ы с. Мына қатын біледі ғой, айтқызу керек осы ған!

Д а у ы с т а р. Айт жаныңның барында.

Еңлік. Мені ұстағаннан кейін оны да ұстадыңдар ғой!

Еспембет. Бұл күлгірсіп тұр. Ол қашса да ұзаған жоқ. Мына шатқалды аралап шық шапшаң!

Кебек шыға келеді.

Дауыс. Ә, батыр, келдің де ажал айдап?

Кебек. Келдім. Мен Еңлігім өлген жерде өлем деген уәдем бар, сол үшін келдім. Тағы да жастығымды ала жатайын ба. Ажалсыз қай найман барсың, көрінші менің көзіме *(Садағын кезене береді.)*

Еспембет. Ат, мына мен бар. Найман құрып қалса көремін.

Еңлік. Сәулем, атпа! Тілсймін! Арғын, найманның қалған елі қарғамасын. Өлсек те жазықсыз өлейік.

Кебек *(садағын кезеп тұрып)*. Ей, сотқар би, ұлы-ұлып табысыңсыңдар ғой бөрідей, табысарда сойған көк қасқаң елдің ұлы-қызы біз болдық қой! Көк бөрі демей не дейін, қап сорпамды ішпесең көңілдерің көншімес. Лағнет болсын сендерге. Бірақ сені қарғасам да қарғамаймын сорлы елімді. Ер қадірін білер сол ел, елден шыққан не білер! Сонда менің қанымды қарғыс етіп басар сенің маңдайыңа! Мә, білгеніңді істей бер! *(Садағын тастайды.)*

Еспембет. Ол сөздің керсегі жоқ! Байла!

Еңлік. Ей, азаматтар! Өлтірерде үш тілек бар емес пе? Үш-ақ түрлі тілек айтам.

Дауыстар. Керсегі жоқ, тындамаймыз.

Еспембет. Токта! Айт, не тілегің бар?

Еңлік. Кебекпен арыздасайын. Екінші, өлтірген соң бір жерге көміңдер. Үшінші, соңғы тілегім: бізде жазық болса да мына бишара сорлыда жазық жоқ қой. Ата-анамда ұрпақ жоқ, зарлап өтіп еді, енді мен скеш мен де жоқпын соларға табыс етіңдер. Жетім қозы бұл зарлық зарласа солар баурында зарласын. Бар айтарым осы еді.

Еспембет. Жарайды. Босатыңдар. Қоштаса ғой жарынмен.

Матақ. Кебек, ел болып, Көбей болып енді мені саған жіберді, еркек тоқты құрбандық деген еді. Елге, бірге айтар сөзің болса айт.

Кебек. Тобықтының баласына менің сөзім жоқ. Ендігі сөзім жетің олардың жүйесін босатпай-ақ қойсын.

Тобықты осы қаталдығынан таймасын, менің арызым, Еспембет, сенде.

Еспембет. Айт, менде болса.

Кебек. Мойныма арқан тағып өлтірме! Қорламай өлтір!

Еспембет. Босат олай болса, қызбен екеуінің қолын!

Кебек. Еңлікжан, кимасым, күштарым, кеш маған...

Еңлік. Жалғызым, өзін де кеш!..

Құшақтары айқасады. Еспембет садақпен атады. Екі жастың құшақтары жазылмай денелері айқасып түседі. Жұрт жым-жырт. Каралы сұмдық іс бітті, енді бет-бетімен жым-жырт тарап баралы. Құндақтағы баланы ешкім алмайды. Жапа-жалғыз қала береді. Сол кезде Жапат шығады. Еңліктерге үнсіз карап үңіліп тұр. Екі нығы дірілдеп, үнсіз жас төгіп тұрғаны білінеді. Жай жылжып балаға келеді. Бір жақтан Абыз шыққан, ақ шапанды, ақ сақалды. Өзгеше тіксініп, тұла бойын өрт шалғандай боп келеді. Бұған дейінгі қанды уақиғаның эпилогі түрінде кетеді.

Жапал. *(Абызды көрмейді. Құндақтағы баланы көтеріп, бауырына алып)*. Сорлы қозым! Қошақаным! Жетпей қалған, жетім қалған, бауырым. Алдым сені бауырыма. Тастап кеткен. Елсіз, есіз далаға тастап кеткен тас бауырлар, бөрілер!

Абыз *(бір қабат ақ шапанын шешіп, өліктердің үстіне айқара жауып)*. Аһ, заман! Құшақтарың айқасып кеткен шерменделер!

Жапал *(айналып көріп, баланы көрсетіп)*. Көрші, көрші міне, қам-көңіл ата! Мынаны өлсін деп аш бөріге тастаған. Осы ма еді ел деген? Көріп пе едің аямасты, атағай?

Абыз. Ата!.. Атамын мен аңыраған! Мен ата, сен немере! Бауырыңдағы шаранасы кеппестен шырылдап қалған шөбере! Бауырым өрт, үнім зар! Бауырым өрт, бетім жас... Ата, немере, шөбереміз — үш зарлық! Ел олар емес, ел бізбіз, ұлым, жаң балам! Қара тастай қатал күндер ішінде туар, келер біздей толқын-толқын ата, бала, немере... алып кетсін, жазықсыздар аттарын сақтап өтсін... ақтап өтсін арыстарым арманын... «Жадында тұт, жасыма!.. Жадында тұт, жасыма» де, ес кіргенде *(баланы нұсқап)* бауырына... Бүгін мен өсиет еткендей, өсиет ет сен оған, шағың жетіп өлерде! Жадында тұт, жасыма десін арғыларға, ұрпаққа. Жадында тұт, жасыма, ұлым, елім шермендем!..

Шымалдық